

آثار درویش عبدالمجید طالقانی

- در گنجینه‌های ایران
- در مجموعه‌های خصوصی ایران
- در گنجینه‌های خارج از کشور
- در چند مجموعه خصوصی خارج از ایران

در این میان قطعات ممتاز درویش، معمولاً بین سال‌های (۱۱۷۹ تا ۱۱۸۵ق) نوشته شده که مبین سبک متعالی و مکتب درویش عبدالمجید است. عیار بالا، استحکام، شیوه و ترکیبات بدیع، دلایل رجحان این آثار است و استاد نیز در ذیل معدودی از قطعات خود به برتری آن‌ها اشاره کرده است. لذا نخبه این آثار، در این کتاب گردآوری و در پاره‌ای موارد خطوط خفی، بزرگ‌تر از اندازه اصلی به چاپ می‌رسد تا هنرجویان بیشتر با رموز و دقایق این قطعات استثنایی آشنا شده و از ارزش‌های ویژه و نکات تعلیمی آن‌ها بهره‌مند شوند؛ زیرا این نمونه‌ها معیار فراگیری و شناسایی مکتب درویش عبدالمجید است.

معرفی چند قطعه استثنایی:

(۱) چند قطعه به خط ممتاز درویش عبدالمجید^{۵۰} دارای چهار امضاء و سه امضاء، خفی‌نویسی، شکسته در هم با تاریخ‌های تحریر ۱۱۸۲ق و ۱۱۸۳ق و ۱۱۸۴ق.

(۲) قطعه به خط ممتاز درویش عبدالمجید^{۵۱} که دارای پنج امضاء بوده و در سده گذشته تماماً هر پنج امضاء را امحاء کرده‌اند که این قطعه نیز خفی‌نویسی، شکسته در هم است با تاریخ تحریر (۱۱۸۲ق).

(۳) قطعه به خط ممتاز درویش عبدالمجید^{۵۲} که دارای هشت امضاء می‌باشد که با قلم یک دانگ بر روی کاغذ زمینه مشکی بصورت شکسته‌نستعلیق (ساده) رنگه‌نویسی شده است.

(۴) قطعه به خط ممتاز درویش عبدالمجید^{۵۳} فقط دارای یک امضاء (رقم) که خفی‌نویسی شده با تاریخ ۱۱۸۰ق که مرحوم استادی درویش مجید صراحتاً در این قطعه تأکید دارد

۵۰- این قطعات که متعلق به اینجانب بود اکنون در بخش نسخ خطی کتابخانه ملی ایران نگهداری می‌شود.

۵۱- این قطعه در بخش نسخ خطی کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌شود.

۵۲- این قطعه در بخش نسخ خطی سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود.

۵۳- عیناً همان ۵۰

آثار درویش عبدالمجید

درویش با آنکه در جوانی درگذشت ولی از آثار وی به حدی باقی است که علاوه بر موزه‌ها و کتابخانه‌های داخل و خارج کشور، مجموعه‌داران خصوصی نیز به داشتن خطوط درویش مباحثات می‌کنند. خوشبختانه از ایشان بیش از سایر خوشنویسان این قلم، اثر برجای مانده است.

آثار درویش در گنجینه‌های ایران

قطعات - مرقعات^{۴۷} - کتاب‌ها

الف) قطعات:

قطعات بسیار فاخر و نفیس از درویش به صورت پراکنده در مجموعه‌های عمومی و خصوصی و نزد افراد مختلف یافت می‌شود که بعضی بدون تزیین است و مابقی در زمان حیات یا بعد از فوت استاد یک یا چند یا تمام مراحل (تذهیب، تشعیر، قطعه‌بندی، مرقع) را گذرانده‌اند.

درصدی از آن‌ها در کنار قطعات دیگری از خط و گاه نقاشی، مرقعات ارزشمندی بوده‌اند^{۴۸} که سوداگران و سودجویان آن‌ها را از یکدیگر جدا نموده و از محل اصلی خود «مرقع» دور ساخته‌اند^{۴۹} که این امر در عین حال به طالبان آثار مختلف خوشنویسی امکان دست‌یابی به قطعه دلخواه را می‌دهد.

۴۷- مرقع، قطعات به هم پیوسته خط یا نقاشی است، که کلیه قطعات آن به صورت متوالی به طریقی به یکدیگر متصل شوند که تمامی تصاویر یا نوشته‌ها در رو قرار گرفته و پشت آنها سفید باشد و هنگام باز شدن، قطعه‌ها در کنار هم (آکاردونی) قرار می‌گیرند و جلدی برای محافظت قطعات در طرفین آن تعبیه شده است (مانند کتاب).

۴۸- این امکان وجود دارد که قطعات پراکنده از مرقعاتی جدا شده که تمام آن به خط درویش بوده است.

۴۹- زخم‌های کناری (دو لبه طولی) پشت اکثر قطعات گواه این مدعاست.

« قلم در آن خیلی مساعدت کرده است... از آن غافل نگذردند. » عجباً که استاد با همه سخت‌پذیری و تواضعی که از ایشان سراغ داریم به نکته مذکور اشاره دارد؟! (ص ۱۷۰) و در قطعه دیگر که درویش یادآور شده: « نظر به بعضی قطعات که تحریر کرده است بر اکثر آنها ترجیح دارد. » (ص ۲۹۸)

۵) حدود بیست سال قبل جهت کارشناسی و تسجیل و تقویم^{۵۴} قطعه‌ای به یکی از عتیقه‌فروشی‌های واقع در خیابان منوچهری دعوت شدم و سعادت دیدار یک قطعه نادر و استثنایی به خط حضرت استادی درویش عبدالمجید را یافتم. قطعه بسیار جالب توجه و بحث‌انگیزی بود که این کمترین پس از چند ساعت بررسی و مذاقه در آن بلاد رنگ و بی‌تردید نظر خود را صریحاً اعلام کردم، اما پس از چندروز در مراجعه بعدی هیچ‌گونه خبری و اثری از قطعه مذکور در آنجا نیافتم و دلآلان و سوداگران نیز از دادن نام و نشان مالک امتناع کرده و سال‌ها قطعه مورد بحث از نظرها مخفی بود و برایم مجهول‌المکان و طبعاً دسترسی و عکسبرداری از آن ناممکن بود، تا این‌که در تابستان سال ۱۳۸۷ ش در محضر آقای ادیب برومند از قطعه فوق صحبت به میان آمد و با ذکر مشخصات آن به من اطمینان دادند که قطعه یادشده متعلق به زنده یاد دکتر کیومرث وثوقی از دوستان ایشان است، به هرحال بعد از چندین سال مفارقت، در بین مجموعه (خطوط قدما و تابلوهای نقاشی) در منزل دکتر وثوقی مجدداً چشمم به جمال آن قطعه روشن شد که مشخصات آن به این شرح است:

نوع خط: شکسته‌نستعلیق « ساده »

تاریخ تحریر: سنه ۱۱۸۲ ق

بارقم الحاقی: فقیر عبدالمجید غفرله

اندازه قطعه: جدول خارجی ۴۱×۱۰۸ سم

جدول داخلی ۳۵×۱۰۲ سم

دارای ۳۶ سطر که با قلم ۱/۵ دانگ دفتری‌نویسی شده، این قطعه فاخر و ارزنده دارای حاشیه تسمه‌اندازی (زیکزاک‌گونه) مزین به طلا و لاجورد و سنگرف به پهنای ۶ سانتی‌متر است که از چند ناحیه آسیب دیده است:

در قسمت بالای راست صفحه یعنی ابتدای سطور (اول و دوم و سوم) کمی آب دیده است و نیز در انتهای ۱۱ سطر آخر، آثار چکیدگی آب بر روی حروف و کلمات و مخدوش

شدن برخی از آنان مشهود است و همچنین اثر یک شکاف یا ترک عمودی (طویل) در ناحیه میانی (متمایل به راست صفحه) که بین سطور ۱۰ الی ۲۴ ادامه یافته، مشاهده می‌شود. **توضیح:** قطعه فوق به این لحاظ استثنایی است که (کمترین ظرف ۴۰ سال پژوهش در آثار درویش مجید) تا کنون قطعه مشابه دیگری با چنین ویژگی در دانگ و ابعاد و اندازه از ایشان ندیده‌ام، اما بر صاحب‌نظران پوشیده نماند که چرا قطعه‌ای با مشخصات یادشده از درویش، بدون رقم (امضاء) مانده و حتی در انتهای صفحه، آنجا که آخرین سطر به اتمام می‌رسد و مرحوم درویش مرقوم داشته:

« باقی ایام ملاحظت فرجام به کام باد... » تقریباً ۴۰ میم های کلمات (ایام، فرجام، به کام) مماس با اولین « جدول داخلی » قطعه مذکور است و خود حکایت از آن دارد که در این مکان قبلاً جایی برای امضاء (رقم) درویش پیش‌بینی نشده و به نظر مخلص، حضرت استادی درویش مجید تعمداً از سر بی‌رغبتی و بی‌میلی اقدام به توشیح آن نکرده و آن را بی رقم رها کرده است. و اگر هم مقرر می‌شد که آن را رقم بگذارد با کمی دقت می‌توان هنوز چندجای مناسب و خالی در قسمت‌های بالا، وسط و پایین قطعه یافت که مرحوم درویش در موارد مشابه در آن محل‌ها رقم‌گذاری کرده و حتی در برخی قطعات امضاء خود را رنگ‌نویسی کرده است. بی‌شک قطعه مورد بحث بعد از گذشت یک قرن به رؤیت حضرت استادی میرزاغلامرضا اصفهانی رسیده و ایشان در ذیل آن با نوشتن عبارت: « به خواهش دوستی که^{۵۵} امثال فرمان ایشان محال بود تحریر نمود فقیر عبدالمجید غفرله » با مهارت در لابلای حروف و کلمات و گاه تلاقی با آن‌ها « ۴۰ میم‌ها » اقدام به خوشنویسی و با الحاق تاریخ سنه « ۱۱۸۲ ق » و رقم « عبدالمجید » آن را تسجیل فرموده‌اند. که یقیناً برای مرحوم میرزاغلامرضا هم این امر اظهر من الشمس بوده که متن قطعه حاضر از خطوط مسلم درویش عبدالمجید بوده است. اما برای مزید اطلاع خوانندگان گرامی نظر آنان را به پاره‌ای نکات درباره قطعه مورد بحث جلب می‌نماید:

شاید بتوان اذعان داشت که مشکلاتی در سر راه تحریر این قطعه وجود داشته که بر کمترین معلوم نگردید ولی

۵۵- به نظر می‌رسد که هنگام نوشتن عبارت مذکور سهوی صورت گرفته و کلمه عدم از قلم افتاده زیرا «...عدم امثال فرمان ایشان محال بود...» صحیح است و معنی درستی از آن مستفاد می‌شود.

۵۴- تسجیل و تقویم: شناسایی، ارزشیابی و قیمت‌گذاری.

معرفی دو مرقع استثنایی**۱- مرقع کتابخانه مجلس شورای اسلامی: ۵۶**

قطع: ۱۲×۲۰/۵ سانتیمتر که مشتمل بر ۳۴ قطعه ممتاز است که تمامی قطعات آن را درویش به خواهش دوستی متمکن به نام « خداداد بیکا » به جهت مرقع به رشته تحریر درآورده است و نام وی به کرات در ذیل بعضی قطعات دیده می‌شود. این مرقع یکی از نفایس عالم خوشنویسی است که در سال ۱۱۸۱ق تحریر و صفحه‌آرایی‌های گوناگون دارد و تمامی قطعات مَجْدُول، زرین بند مشکی، طلااندازی بین سطور و دندان موشی و تحریر است با حواشی مُدَّهَب به دو ردیف ریشه گل و برگ‌های الوان و زرین و دارای تشعیرهای مزین به گل و بوته‌های الوان یا منقش و مرصع، در آخرین صفحه مرقع شعری در مدح خداداد بیک سروده شده است که ضمن آن، خود مرقع نیز چنین توصیف می‌شود:

هزار شکر که از مَطَّلَع این مَرَّقِع رنگین

چنان که خواست دل دوستان رسید به مقطع

مرقعی است خجسته که هیچ دور بدوران

ندیده چرخ ملمع چو این خجسته مرقع

۲- مرقع موزه رضا عباسی: که (کوه نور)^{۵۷} نامیده

می‌شود، به قطع رحلی و شامل ۵۲ قطعه از خطوط درویش در سال‌های مختلف است و کاتبی در ابتدای آن به خط رقاع، مرقع را چنین تعریف می‌کند:

« مرقع کوه نور است، جمیعاً از خطوط خوب و ممتاز استاد الاساتید قبله الکتاب عبدالمجید درویش خُمُوش تَخَلَّص است که در خزانه هیچ سلطانی یافت نمی‌شود و این بزرگوار استاد درجه خط شکسته را به مرتبه‌ای رسانیده که دست احدی از متقدمین و متأخرین به این درجه تاکنون نرسید، لاسیمما، قطعات این مرقع را به قدری خوب نوشته که، لسان و بنان از

می‌تواند ابتلاء به بیماری « نوبه ربع » که استاد در قطعات متعدد از آن شکوه داشته و یادآور شده‌اند که یک مورد آن ضعف در قوای جسمانی و در نتیجه بی‌حوصلگی یکی از عواملی باشد که موجب گردیده این قطعه عیار لازم را در نوشتن پاره‌ای مفردات و کلمات و نیز در تحریر ترکیبات به نحو احسن و دلخواه استاد را نیافته باشد و این هنرمند نابغه سخت‌پذیر که خالق شاهکارهای بی‌نظیری در عالم خوشنویسی است و معمولاً آثار خود را از سر تواضع و فروتنی بی‌رقم رهامی‌کند، اما در عوض در برخی قطعات مرغوب خود تلویحاً متذکر این نکته است که این قطعه از عیار بالایی برخوردار است از آن غافل نگذرید. و هرازگاهی که قطعه از پختگی و امتیاز بالایی برخوردار است، استاد اقدام به گذاردن چند امضاء در جای جای آن می‌کند. به هر حال آنچه مسلم است از درویش بعید خواهد بود که اقدام به تحریر چنین قطعه شاخص (طومار مانند) با ابعاد مذکور در ۳۶ سطر بنماید اما آن را بی‌رقم رهاکنند؟! مگر آنکه وی را اقناع نکرده و رضایت و قبول خاطر مشکل پسند او را فراهم نیاورده باشد، گرچه اکثر سطور نوشته شده در قطعه‌ی مذکور از نظر اجرای حروف و کلمات و ترکیب و کرسی در حدّ یک شاهکار است. اما در برخی از سطور با توجه به موارد مذکور و روال معمول در اجرای حروف و کلمات و ترکیبات و کرسی آن‌ها به ندرت ضعف‌هایی مشاهده می‌گردد که این قطعه را در حکم تمرین یا چرک‌نویس درویش باید تلقی نمود تا یک اثر جدّی و پاک‌نویس، که تحقق این امر نیاز به تکرار و بازنویسی داشته است و در موارد بسیاری درویش به منظور دست‌یابی به ترکیبات برتر و دلخواه خود، اقدام به نوشتن مکرر یک مطلب یا حکایت به صور گوناگون و متنوع کرده است، که در مورد اخیر درویش یا فرصت مناسبی برای تکرار مجدد آن بدست نیاورده و یا با توجه به شیوه خط که از آثار اواخر عمر وی محسوب می‌شود، اجل او را مهلت نداده و این نادره دوران و نابغه زمان را به دیار باقی برده است، که روح پرفتوحش قرین رحمت باد.

(ب) مرقعات:

در بسیاری از مرقعات، خطوط درویش دیده شده است، اما مرقعاتی که تمام قطعات آن به خط درویش باشد نادر است.

۵۶- کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی در پایان سال ۱۳۹۰ش این مرقع را با عنوان «مرقع خجسته» با مقدمه و کتابشناسی نگارنده به صورت نفیس چاپ و منتشر کرد.

۵۷- مرقع دیگری با همین نام در سال ۱۳۷۴ش در موزه ملی ایران دیدم که شامل ۵۰ قطعه از خطوط ممتاز و نخستین سال‌های فعالیت هنری استاد است. این مرقع قبلاً متعلق به مرحوم آقای حسین تقفی اعزاز بود و با مقدمه‌ای که بر آن نوشته‌ام، سازمان میراث فرهنگی کشور مشترکاً با سازمان چاپ و انتشارات آن را در سال ۱۳۸۰ش به چاپ رسانده و منتشر کردند.

شرح و بیان عاجزند، العیان لا حاجةً بالبیان، مرقعیتست خجسته که هیچ دور به دوران، ندیده چرخ ملامت بدین خجسته مرقع.»

هزار شکر که از مطلع این مرقع رنگین

چنان که خواست دل دوستان رسید به مقطع

مرقعی است خجسته که هیچ دور بدوران

ندیده چرخ ملامت چو این خجسته مرقع

به نظر می‌رسد که قطعات این مرقع بعد از فوت استاد جمع‌آوری و به دست مذهبیان، تذهیب و تشعیر گردیده و به صورتی فاخر و نفیس درآمده است.

ج) کتاب‌ها:

درویش بین سال‌های (۱۱۷۰-۱۱۸۵ق) کتاب‌ها و بیاض‌ها و جزواتی تحریر کرده است که در میان آن‌ها برخی در شمار شاهکارهای بی‌نظیری است که چون خورشید بر تارک تاریخ خوشنویسی ایران می‌درخشد. این آثار به ترتیب تاریخ تحریر عبارتند از:

۱- دیوان حافظ سنه ۱۱۷۰ ق

۲- دیوان مشتاق سنه ۱۱۷۲ ق

۳- بیاض جنگ اشعار سنه ۱۱۷۶ ق

۴- بیاض جنگ اشعار سنه ۱۱۸۱-۱۱۷۹ق

۵- کلیات سعدی سنه ۱۱۸۲-۱۱۸۱ق

۶- بیاض جنگ اشعار سنه ۱۱۸۲ ق

۷- حواشی قرآن سنه ۱۱۸۲-۱۱۸۱ ق

۸- دیوان حافظ سنه ۱۱۸۳ ق

۹- بوستان سعدی سنه ۱۱۸۳ ق

۱۰- ترجیع‌بند هاتف

سایر آثار

هنری خود به خواهش یکی از دوستان هم‌مسلك به رشته تحریر درآورده است. در پایین آخرین صفحه آن یادداشت خوش‌خطی به چشم می‌خورد که نوشته: « بلا شبهه این کتاب مستطاب از خطوط استادی درویش است.»

این اثر در کتابخانه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود. **صفحات:** تمام صفحات مُجدول و مذهب است که به روایت آقای احمد گلچین معانی (صفحه ۳۹۴ جلد هفتم فهرست کتب خطی آستان قدس رضوی) نیمی از حواشی از پنجم اسفند ۱۳۳۸ش تا این تاریخ (شهریور ۱۳۴۵ش) به دست آقای بروسان مذهب کتابخانه تذهیب^{۵۸} شده است و دارای شش مجلس آبرنگ خوش قلم با رنگ‌های تند است.

تعداد صفحات: ۲۴۷ برگ و ۱۲ سطر در هر صفحه است.

صفحه اول دیباچه: یک سرلوح مذهب ممتاز، مزین و منقش به گل و بوته و مرغ الوان بر زمینه زرین و یک ترنج مذهب لاجوردی در میان با چهار لچک مذهب لاجوردی در چهار گوشه آن، حواشی مزین به گل و برگ‌های اسلیمی زرین نقطه‌نشان الوان با تحریر مشکی است. لابلای سطور طلااندازی دندان‌موشی با تحریر مشکی است. شروع دیوان دارای یک سرلوح ممتاز و حواشی به شرح صفحه دیباچه است.

آغاز:

حمد بی حدّ و ثنای بی‌عد و سپاس بی‌قیاس...

پایان:

باز آی که بی‌روی تو ای نور دو دیده

سیلاب ز چشم من سرگشته روان است

هوالله سُبحانَهُ و تَعالی، تَمَّ الْكِتَابَ بِعَوْنِ اللَّهِ الْمَلِكِ الْوَهَّابِ و حَسَن تَوْفِيقِهِ و الصَّلَواهِ و السَّلْمِ عَلَی سَيِّدِ الْاَنْبِیاءِ و الْمُرْسَلِینِ مُحَمَّدِ صَلَواهُ اللهُ و سلامه علیه و اله الطَّيِّبِینِ و الطَّاهِرِینِ و سلم تسلیم ابداء، فی تاریخ شهر ذی الحجّه الحرام سنه سبعین مائة

۵۸- ضمن مراجعه به کتابخانه آستان قدس رضوی مشهد، در سال ۱۳۶۱ش مطلع گردیدم که از طرف مسئولین آن کتابخانه در سال‌های گذشته، شماری از نخیه آثار اصیل خوشنویسی قدما را که فاقد تذهیب و تشعیر بوده است به مذهبیان کتابخانه مذکور سپرده‌اند، که این امر موجب تأسف و تعجب فراوان من و تنی چند از همکاران شد و با تذکر به مسئولین مطرح گردید که این عمل یک ضایعه جبران‌ناپذیر فرهنگی و هنری محسوب شده و این‌گونه تذهیب‌های جدید و ناموزون و اغلب ضعیف، موجب لطمه وارد کردن به اصالت شاهکارهای هنری این مرز و بوم گردیده و آن‌ها را بی‌هویت و فاقد ارزش‌های هنری خواهد گردانید و از طرفی اقدام به این امر از جانب یکی از معتبرترین کتابخانه‌های کشور که عهده‌دار حفظ و نگهداری نسخ خطی منحصر به فرد است، برای صاحب‌نظران جای بسی تعجب و سؤال است. با پوزش و امتنان از مسئولین فعلی کتابخانه مذکور، امید است که به موارد فوق امعان نظری بیش از پیش فرمایند.

۱) دیوان حافظ

قطع کتاب: ۱۱/۷ × ۶/۵ سم، **مجدول** ۱۱/۷ × ۱۱/۷ سم

کاغذ: آهار مهره نخودی رنگ

خط: شکسته نستعلیق خفی متوسط

نام کاتب و تاریخ کتابت: عبدالمجید درویش ۱۱۷۰ ق

توضیحات: این نسخه، دیوان کامل حافظ است با دیباچه محمد گل‌اندام، که درویش عبدالمجید آن را در شروع فعالیت

فصل سوم

پشت صفحه آخر چنین رقم رفته است: « این کتاب مشتاق از جمله کتاب‌هایی است که این چاکر درگاه به مبلغ سی تومان به دیوان همایون اعلیٰ فروخته‌ام شهر صفر ۱۲۹۸ق »
نقش مهر: « عبده الرّاجی محمود ».

شرح دیگر « هو. دیوان^{۵۹} مشتاقی ایتبای از جناب میرزاحمود، وزیر سابق دارالخلافه، به تاریخ شهر ربیع‌الاول لوی ییل ۱۲۹۸ ق داخل موزه مبارکه گردید ». با نشان مهر علی‌اکبر بن حسین الحسینی.

صفحات: مجدول، کمندکشی، زرین، زوج تحریر مشکی. در صفحه اول موجود بین‌السطور طلااندازی دندان‌موشی و جدول بین اشعار، تسمه‌اندازی شنگرفی رنگ نقطه نشان فیروزه‌ای و حواشی مُدَهَّب به ریشه گل و برگ‌های طلایی با تحریر مشکی و الوان دارد. سرآغاز غزلیات دارای یک سرلوح مذهب مرصع بسیار خوب و دو صفحه تزئیناتی مانند گل و برگ‌های طلایی خل‌کاری دارد.

باقی صفحات بدون تزئین است. عناوین و ترجیع‌بندها با شنگرف نوشته شده است.

تعداد صفحات: دارای ۳۲۸ صفحه و هرصفحه ۱۴ سطر کتابت دارد.

آغاز:

آنچه باشد لازم فرمان روایی آمده

در تو جمع ای کامجوی کامکار و کامیاب

پایان مقطعات:

بهر تاریخش به آمین دعا، مشتاق گفت

جاودان بادش بر اورنگ سلیمانی مکان

به تاریخ دهم شهر ربیع‌الثانی سنه ۱۱۷۲ ق حسب‌الخواهش عالی‌حضرت رفیع منزلت دوست معنوی آقا محمدباقر، ولد مرحوم حاجی محمدنصیر در، اصفهان قلمی گردید. العبد الحقیر عبدالمجید الفقیر عفی عنه بمحمد و آله. تم

پایان دیوان:

بنشینم و خو کنم به هجران

یا آید یار یا رود جان

بعد الف امید که به مطالعه هرکس برسد روح پر فتوح خواجه رحمة‌الله را شاد نموده و کاتب را هم یاد نماید سنه ۱۱۷۰ ق حسب‌الخواهش جناب ستوده مآب مبادی آداب، گل گلستان خوش‌آوازی و عندلیب بستان نغمه‌پردازی مخدومی ملاذی « درویش طرب » بنده اخلاص کیش، عبدالمجید درویش مرقوم قلم شکسته‌رقم گردانید. تمت بالخیر.

یادآوری: چون آقای احمد گلچین معانی خط این نسخه را ساختگی تشخیص داده و از آن با رقم مزور: « درویش عبدالمجید » یادکرده‌اند، در دیداری که در سال ۱۳۶۱ ش با ایشان در مشهد داشتیم، نظر خود را درباره نسخه مذکور چنین ابراز نمودم که به دلایل زیر می‌توان خط این نسخه را از درویش دانست:

این اثر با تنها قطعه‌ای که تاریخ تحریر ۱۱۷۰ ق دارد و در کتابخانه کاخ گلستان موجود است و نیز قطعاتی که تاریخ تحریر ۱۱۷۲ ق دارد از نظر سبک و سیاق خوشنویسی و همچنین شیوه نثر درویش مطابقت دارد.

این نسخه را که به شیوه شفیعایی نوشته شده باید در شمار نخستین آثار و تجربه‌های استاد در سنین جوانی دانست که در ردیف کارهای با عیار متوسط ایشان است و عموماً رقم‌های الحاقی برپای آثار برجسته خوشنویسی که از عیار بالا برخوردار است، مشاهده می‌گردد و معمولاً این‌گونه آثار طالبان بسیار داشته که حتی در بعضی موارد تشخیص و کارشناسی آن‌ها برای اهل فن نیز به سادگی امکان‌پذیر نیست.

۲) دیوان مشتاق

قطع: جیبی بابعاد ۹/۲×۱۴/۴ سم

کاغذ: ختایی شکری رنگ

خط: شکسته نستعلیق خفی متوسط

نام کاتب و تاریخ کتابت: درویش عبدالمجید ۱۱۷۲ق

توضیحات: این نسخه عبارت است از قصاید، مقطعات، غزلیات به ترتیب قوافی، رباعیات، ترجیعات، که برحسب خواهش آقا محمدباقر، ولد مرحوم حاجی محمدنصیر، در اصفهان قلمی گردیده است به تاریخ دهم شهر ربیع‌الثانی ۱۱۷۲ق. صفحه اول این نسخه ساقط است. این اثر که در کتابخانه سلطنتی سابق (کاخ گلستان) نگهداری می‌شود، طبق مندرجات صفحه ۱۲۰۴ ق فهرست دیوان‌های خطی آن کتابخانه، به شماره ردیف ۴۸۱ و شماره دفتر ۴۲۶ به ثبت رسیده است.

۵۹- سیدعلی حسینی اصفهانی(مشتاق) از شعرای اواخر قرن دوازدهم هجری قمری بوده است. دیوان وی شامل قصاید، مقطعات، غزلیات، رباعیات و ترجیحات است که در غزل و رباعی سلیقه خاصی داشته و نیکو می‌سروده است. وفات وی در سال ۱۱۷۱ ق در شهر اصفهان اتفاق افتاده است.

تمت التّرجیعات بعون الملك الوّهاب فی سنة ۱۱ (مرتبہ
یکان و دهگان محو شده است.)

جلد: مقوای روغنی، بوم مشکی، منقش به انواع گل و
غنچه و شاخه و برگ‌های الوان با پیچک‌های طلایی. یک
حاشیه ریسه برگ زرّین.

درون جلد: تیماج صورتی رنگ ساده.

۳) جُنک اشعار

قطع: بیاض^{۶۰} به ابعاد ۸×۱۹ سم

کاغذ: آهار مهره، رنگارنگ

خط: شکسته نستعلیق کتابت غبار ممتاز

نام کاتب و تاریخ کتابت: درویش عبدالمجید ۱۱۷۶ق

توضیحات: این نسخه عبارت است از جنگ اشعار، شعرای
مختلف چون: محتشم، مشتاق، جامی، نظیری، خیم و وحشی
که در آخر آن نیز غزلی از کاتب مجموعه؛ یعنی درویش
عبدالمجید با (لرآقم) مشخص گردیده است. این جنگ
نخستین بیاضی است که تاکنون به سبک (شفیعی) از
درویش دیده شده است و کلیّه صفحات آن با قلم غبار
استادانه‌ای با خط شکسته نستعلیق ساده نوشته شده است،
یعنی، اتصال و پیوستگی پیاپی حروف و کلمات آن کمتر، در
عوض خطوط نستعلیق آن چشم‌گیر است و حروف تعلیق نیز
در این میان جایی برای خودنمایی ندارند.

صفحات: تمام صفحات مجدول، کمندکشی، زرّین‌بند و
زوج تحریر مشکی است.

صفحه اول دارای یک سرلوح ممتاز، مذهب، مرصّع و
منقش به لچک و ترنج لاجوردی مزّین به گل و برگ‌های
صورتی و سبز، بر زمینه زرّین است با یک کتیبه با حاشیه
باریک مزّین به ریسه گل و برگ‌های زرّین و الوان که با بیته
از مشتاق چنین آغاز می‌شود:

مخوان ز دیرم به کعبه زاهد، که برده از کف دل من آنجا

به ناله مطرب، به عشوہ ساقی، به خنده ساغر، به گریه مینا

صفحه دوم نیز از نظر تزیینات عیناً به شرح صفحه اول
بدون کتیبه و سرلوح، تمام صفحات دوستونی است که در

۶۰- بیاض: کتاب یا کتابچه‌ای است که عطف و شیرازه آن به خلاف کتب معمول در
عرض واقع شده و هنگام مطالعه از پایین به بالا باز و بسته می‌شود.

هرستون آن هفت چلیپا (لوزی شکل) به ترتیب، زیر یکدیگر
قرار گرفته‌اند و این نظم در کتابت و صفحه‌آرایی تقریباً تا
آخرین صفحه بیاض حفظ گردیده؛ مگر در چند مورد که یک
یا دو بیت در انتهای صفحه به صورت افقی نوشته شده و یا در
جایی دیگر چلیپاها به طرح « گیسو » نوشته شده است. صفحه
آخر با غزلی از کاتب جنگ؛ یعنی درویش ختم می‌شود که
بالای آن (لرآقم) نگاشته و مقطع غزل با این بیت و تخلص «
مجید» به پایان می‌رسد:

میرس با دل و جانم غمش چه کرده «مجید»

که با دل من و جان من آنچه کرد آن کرد
این اثر درویش تاریخ تحریر الحاقی دارد ولی از نظر سبک
و شیوه به آثار دیگر ایشان که در سال ۱۱۷۶ ق قلمی شده
کاملاً شباهت دارد. این بیاض اکنون در کتابخانه ملی ایران
نگهداری می‌شود.

تعداد صفحات: ۷۰ ورق است که یک صفحه سفید دارد.
جلد: روغنی بوم قهوه‌ای رنگ، منقش به لچک ترنج با دو
سر ترنج زرّین با حاشیه ریسه برگ‌های زرّین.

درون جلد: لچک و ترنج زرّین ساده و حاشیه جدول
کشی بر روی بوم مشکی.

۴) جنگ اشعار

قطع: بیاض مجدول ابعاد ۶/۱×۱۴/۲ سم

کاغذ: ترمه

خط: شکسته نستعلیق خفی ممتاز

نام کاتب: درویش عبدالمجید طالقانی

تاریخ کتابت: سال‌های ۱۱۸۱ - ۱۱۸۰ - ۱۱۷۹ ق

توضیحات: این نسخه عبارت است از اشعار مختلف
شعرای هم‌عصر درویش و متقدّمین وی و در بعضی موارد هم
اشعار خود درویش عبدالمجید است که با « للمخّرر » مشخص
گردیده است، این بیاض که به تعبیری دفترچه تمرین استاد
است به خواهش دوست شاعر و معاشر وی، حاجی لطفعلی
بیک آذر، صاحب آتشکده، بین سال‌های (۱۱۸۱ - ۱۱۷۹ق)
نوشته شده و نظر به ارادتی که درویش به وی داشته چندان
مقیّد اتمام آن نبوده و چنانچه از اشعار آذر نیز در صفحاتی از
این بیاض استنباط می‌گردد مدت‌ها نوشتن آن به تعویق
افتاده و متناوباً این اثر نزد هردو ایشان بوده و به همین دلیل
اتمام آن سه سال به طول انجامیده و درویش آن را با تائی و از

سرایندگان اشعار با شنگرف و معدودی از صفحات نیز با طلا نوشته شده است.

تعداد صفحات: ۸۴ ورق است و یک ورق سفید دارد.

جلد: ممتاز، ضربی مشکی رنگ با حاشیه کتیبه‌بندی و لچک و ترنج و دوسر ترنج زرین
درون جلد: سوخت معرق: (با رقم محمدعلی سنه ۱۱۴۱ق)

نکات آموزشی

شیوهٔ تحریر این بیاض کاملاً القاکنندهٔ مکتب درویش در شکسته‌نویسی است و نشان‌دهندهٔ سبک مستقل درویش در سال‌های (۱۱۸۱-۱۱۷۹ق) است. یکی از ویژگی‌های این اثر حدّ واسط بودن آن است؛ زیرا بخش‌هایی از آن مانند بیاض ۱۱۷۶ ق شکسته‌نویسی ساده و از حروف و کلمات نستعلیق نیز استفاده شده است و قسمت‌های دیگر این بیاض شکسته تحریر کامل است.

بیاضی را که درویش در سال ۱۱۸۲ ق به رشته تحریر آورده و شرح آن به تفصیل از نظر خواهد گذشت، کلاً به‌صورت اخیر است. مقایسه این سه بیاض روشنگر تحوّل و روند تکاملی در تکنیک^{۶۱} و استتیک^{۶۲} خط شکسته، به دست درویش، به منظور بهره‌گیری و بازدهی در حدّ‌اعلی از این خط است.

یادآوری

آقای احمد سهیلی خوانساری، در مقدمهٔ دیوان درویش از بیاض شعری صحبت به میان آورده که با توجه به شواهد و قرائن، بی‌تردید بیاض اخیر الذکر (موجود در موزه رضا عباسی) است و با مشخصات آن مطابقت دارد و اشعار دیوان آذر در مدح و خطاب به درویش در همین بیاض، به خط خود درویش تحریر شده است که اندکی با یکدیگر اختلاف دارند؛ یعنی برخی از ابیات در یکی کم و در دیگری افزون است و در پاره‌ای موارد در آن‌ها تجدیدنظر شده است.

» در دیوان آذر قطعه‌ای است در مدح و خطاب به درویش

سر بی‌تکلفی به رشتهٔ تحریر درآورده است و عبارت: مرکّب غلیظ و قلم کند بود، که در صفحاتی از آن به چشم می‌خورد، مؤید این نظر است. ترکیبات بدیع، صفحه‌آرایی متنوع و کم‌نظیر و تجارب نوین و ارزندهٔ استاد در این اثر، زمینه‌ساز خلق شاهکار دیگری از ایشان چون بیاض سنه ۱۱۸۲ق گردید. این بیاض موصوف اکنون در موزه رضا عباسی نگهداری می‌شود.

صفحات: برخلاف اکثر بیاض‌ها که دوستونی‌اند، غالب صفحات آن سه‌ستونی است و یک سرلوح ممتاز و کتیبه مذهّب و مرصع دارد و با بیتی از رافعی قزوینی چنین آغاز می‌شود:

طلب کردن علم از آن است فرض

که بی‌علم کس را به حق راه نیست

و صفحهٔ دوّم مُجدول سه‌ستونی چلیپانویسی و طلااندازی بین سطور و دندان‌موشی و تحریر در تمام صفحه است. بقیهٔ صفحات این بیاض مجدول زرین‌بند، زوج تحریر مشکی است ولی جدول‌کشی‌های گوناگون، تقسیمات داخلی و متنوعی در صفحات آن پدید آورده است؛ به این معنی که تعدادی از صفحات دوستونی و معدودی با حذف جداول عمودی، با یک جدول افقی، صفحه به دو نیمه مساوی تقسیم شده و گاه جداول، صفحه را به دو قسمت مجزای متن و حاشیه تقسیم می‌نمایند. در بعضی موارد جدول‌کشی‌ها تقسیماتی در بالا و پایین صفحه، به صورت کتیبه و ستونی در وسط ایجاد نموده است و به ندرت در بعضی صفحات تقسیماتی به‌صورت کتیبه‌ای عریض در پیشانی صفحه و سه ستون در زیر آن ترسیم گردیده و تعدادی از صفحات نیز با جزیبی اختلاف در جدول‌کشی‌ها، مشابه موارد فوق است. گوناگونی در صفحه‌آرایی‌های این بیاض به شکلی است که حتی آرایش نوشتاری صفحات مشابه‌الجدول نیز یکسان و همگون نیست و کمتر صفحاتی را می‌توان یافت که از نظر جدول‌کشی و نوشته‌های متن به یکدیگر شباهت داشته باشند، به‌طور مثال، ممکن است نوشته‌های یک صفحهٔ سه‌ستونی، گاه چلیپانویسی و در بعضی مواقع تمام سطور در صفحهٔ افقی (دفتری) و در جایی دیگر یک ستون سفید و بدون نوشته و دو ستون دیگر دارای نوشته باشد و این صفحه‌آرایی‌های متنوع در کلیه صفحات آن کم و بیش عمومیت دارد. تمام صفحات با مرکّب مشکی و نام

۶۱- تکنیک Technic (فنی)

۶۲- استتیک Stetic (زیبایی‌شناختی)

چنان که از مضمون این قطعه برمی آید درویش، بیاض شعری برای آذر در دست تحریر داشته و چند بار برای آنکه اشعاری بر آن بیفزاید گرفته و به وی پس داده ولی برای چندمین مرتبه که گرفته به اتمام نرسانده و معلوم نیست چرا در تسلیم آن به آذر تأخیر کرده، آذر نگران شده این قطعه را فرموده و از او مطالبه نموده است. در این قطعه آذر با همه تشخص و بزرگی، لحظه‌ای از احترام و بزرگداشت درویش، فرو نگذاشته و پیداست قدر و مرتبه او نزد آذر تا به چه حد و پایه بوده که با چنین خضوع با وی سخن می‌گوید و در این قطعه، درویش را مجیدالدین خوانده و دور نیست که « مجیدالدین » لقب طریقتی او بوده است:»

کجا رفت آن نسیم صبحگاهی
که آید از نفس بوی بهارش
نسیمی دلکش و بادی دلاویز
که آید از بهشت و مرغزارش
نسیمی، برگ گلین برفشاند
ریاحین ریخته از شاخسارش
نسیمی، بوی گل بر باد داده
فتاده سوی گلشن چون گذارش
نسیمی، از گلستان برگزشته
سمن در دامن و گل در کنارش
نسیمی نافه آهو دریده
فتاده ره چو بر ملک تشارش
نسیمی، بر لب کوثر وزیده
حباب انگیخته از چشمه سارش
نسیمی، چاک پیراهن ز یوسف
گشوده، برده یعقوب انتظارش
نسیمی، طره مشکین ز شیرین
فشاند، گشته خسرو بی قرارش
کجا رفت آن همام روضه انس
که خیزم نقد جان سازم نثارش
مگر خیزد رساند نامه من
به بار من که ایزد باد یارش
فرید العهد، یکتای زمانه
«مجیدالدین» و حید روزگارش
دبیری کافتاب عالم آرا
زرافشان شد ز کلک مشکبارش
شکسته رونق خط شفیعا
خجسته خامه گوهر نثارش
فقیری، سالک راه طریقت
که بودند اهل دل آموزگارش
گسسته رشته عرفان شبلی
مرقع خرقة آشفته تارش

فصیحی، صید مضمون بس فتناده
به دام خاطر معنی شکارش
دریده پرده نطق عطارد
همایون نامه عذرا گذارش
غرض، چون بیند آن آزاده دل را
که هستند اهل معنی دوستدارش
ز من گوید به او کای دانش آموز
در آن ساعت که کردی اختیارش
نوشتی از وفا رنگین بیاضی
به خط خویش و دادی یادگارش
بیاضی نه، گلستانی پر از گل
ندیده هیچ کس آسیب خارش
بیاضی نه، سمن زاری دلاویز
خوش الحان مرغکان هرسو هزارش
بیاضی نه، محیطی کابر نیسان
به جان پرورده در شاهوارش
بیاضی نه، سپهری پرکواکب
ز مشکین نقطه گردون مدارش
ز من بهر نوشتن دوستدارا
گرفتی، باز دادی چند بارش
به مشک افشانی خط خاصهات کرد
مرا شرمنده ای من شرمسارش
ولی اکنون که باز از من گرفتی
که آرای بی به خط مشکبارش
نهفتی از منش، دیربست خواهم
فرستی سوی من، زود آشکارش
مباد ای نور چشم من گذاری
چو چشم من سفید از انتظارش

۵) کلیات سعدی

قطع: ربعی حجیم به ابعاد $۱۳ \times ۱۹/۵$ سم

کاغذ: ترمه.

خط: شکسته نستعلیق کتابت خفی ممتاز

نام کاتب: درویش عبدالمجید

تاریخ کتابت: شوال المکرّم ۱۱۸۲

پیش از پرداختن به مشخصات نسخه، یادآور می‌شود که درویش قبل از تحریر کلیات سعدی به تمریناتی در این باره دست یازیده است.

توضیحات: این نسخه بسیار ظریف و نظیف کلیات شیخ اجل سعدی شیرازی است که به خط استوار و شیوای شکسته نستعلیق عبدالمجید کتابت شده است و تزیینات و جلد زیبایی دارد. این اثر که در کتابخانه کاخ گلستان نگهداری

فصل سوم

آثار درویش عبدالمجید طالقانی

تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب شهر شوال المكرّم من شهر سنه ۱۱۸۲ ق نظر به خواهش عالی حضرت متعالی مرتبت فرشته خصلت قدسی طویّت فرخنده طینت... آقا محمد حسین، حفظه الله تعالی عن الافات و البلیات، کمترین... عبدالمجید درویش درصدد تحریر این کتاب برآمد و نظر به خواهش صاحب کتاب قصاید عربی و ملمات و هزلیات و مطایبات و مضحکات و ملحقات که جامع گلستان بر اول کتاب آورده است، نوشته نشد ناظرین را به کاتب، رنجی نباشد تمهّ بالخير.

جلد: مقوای روغنی بوم زرشکی مذهب به گل و مرغ و پروانه وسط ترنج و دوسر ترنج زمینه مشکی منقش به گل و بوته و بلبل الوان و یک حاشیه زمینه مشکی ریشه گل و برگ الوان با تحریر زرّین.

درون جلد: تیماج قهوه‌ای با یک حاشیه مذهب **یادآوری:** نسخه دیگری از کلیات سعدی، سال‌ها قبل به رؤیت زنده‌یاد استاد عبدالرسولی رسیده و آقای معالی نیز آن را مشاهده کرده‌اند و گویا نسخه مذکور به خط (درویش عبدالمجید) بوده است که اشعار آن به صورت چلیپا نویسی بر روی کاغذ (فلفل نمکی) تحریر شده که من تاکنون موفق به دیدار آن نشده‌ام.

۶) جنگ اشعار

قطع: بیاض به ابعاد ۱۸/۵×۸/۵سم اندازه جداول داخلی ۱۴/۵×۶سم

کاغذ: ترمه (کشمیری)

خط: شکسته نستعلیق (کامل) **حَفّی و عُبار ممتاز**

نام کاتب: درویش عبدالمجید طالقانی

تاریخ کتابت: رجب المرجب ۱۱۸۲ ق

نام نقاش: ندارد (منسوب به آقا صادق)

توضیحات: این نسخه بسیار ظریف و نفیس و استثنایی، جنگ اشعار شعرای مختلف و معاصرین درویش است که شامل منتخبی از تک بیتی، دو بیتی و گاه ابیاتی از یک شاعر به ترتیب قوافی است و در مواردی اشعاری از کاتب مجموعه نیز در آن به چشم می‌خورد. نام سراینندگان با شنگرف و اشعار با مرکب مشکی نوشته شده است. این اثر ارزنده، تنها بیاضی است که تاکنون به خط درویش عبدالمجید با ۹ مجلس آبرنگ هم زمان بسیار عالی دیده شده است و از جمله شاهکارهای

می‌شود، طبق مندرجات صفحه ۵۹۵ کتاب فهرست دیوان‌های خطی آن کتابخانه، به شماره ردیف ۲۴۲ و شماره دفتر ۶۰۹ به ثبت رسیده است.

پشت صفحه اول: این نسخه به سال‌های ۱۲۹۱ق و ۱۳۱۵ق به ترتیب از عرض کتابخانه مبارکه ناصری و مظفری گذشته. سجع امهار ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه قاجار در چند موضع مشهود است.

صفحات: تمامی صفحات مجدول کمندکشی، زرّین‌بند مشکی و جدول‌بندی مذهب منقش در زمینه فیروزه‌ای و لاجوردی و شنگرفی برای تفکیک بین ابیات. سرآغاز گلستان، بوستان، غزلیات، بدایع، خواتیم دارای پنج سرلوح مذهب مرصع مزدوج ممتاز و همچنین صفحات مربوطه دارای حواشی مذهب مرصع به ریشه گل و برگ‌های زرّین و ترنج‌سازی‌های مذهب زمینه لاجوردی و متن صفحات مذکور بین السطور طلاندازی دندان‌موشی با تحریر مشکی است. در تمامی صفحات سه لچک مذهب درصدر و وسط و ذیل و حواشی نقش است. عناوین و سر حکایات در کتیبه‌های دوطرف مذهب مرصع الوان نگاشته شده. مقطع تمامی اشعار دارای دو لوح مذهب است.

یک سرفصل مذهب مرصع در آغاز غزلیات قدیم طرح است. تعداد صفحات: دارای ۷۱۲ صفحه هرصفحه ۱۲ سطر در متن و ۲۴ نیم سطر در حاشیه کتابت دارد.

در حاشیه آخرین صفحه بوستان، این عبارت که با (لاجورد) نوشته شده به چشم می‌خورد:

(تمام شد کتاب بوستان^{۶۳} بعون الله الملك المنان فی ۱۱۸۱ق)

آغاز:

مَنّت خدای را عزّوجلّ که طاعتش موجب قربت است و به شکر اندرش مزید نعمت...

پایان:

هر آنکه نام من از راه نیکویی ببرد^{۶۴}

همیشه در دو جهان نام او به نیکی باد

۶۳- در کتاب فهرست دیوان‌های خطی کتابخانه سلطنتی سابق، تألیف بدری آتابای به این نکته اشاره نشده است.

۶۴- این مصرع در فهرست مزبور به اشتباه چنین آمده: « هر آنکه نام من آزرده نیکویی برد. »

برگزیده استاد است که خوشبختانه سالم و پاکیزه مانده و فقط اثر انگشت و محو شدن چند کلمه بر آن دیده می‌شود. درویش هنگام کتابت این اثر نام خود را به عنوان سراینده اشعار، با عباراتی چون: (لَمُحَرَّرَهُ العاصی درویش مجید)، (منه رحمه الله تعالی) یا (وله علیه الرحمه) مشخص نموده و در مورد دوستان شاعر هم دوره و صمیمی خود، چون لطفعلی بیگ آذر و عذری بیدگلی که در قید حیات بوده‌اند، ضمن استفاده از الفاظی چون: (زید عزه)، (زید عمره) یا (حفظه الله تعالی) همان عبارات قبلی را نیز به کار برده و نوشته است: (آذر علیه الرحمه) و (عذری رحمه الله) که کلیه این الفاظ در خصوص درویش عبدالمجید غیر از یک مورد (صفحه ۱۳۸ بیاض، دو بیت: علاج درد دل من... که (منه علیه الرحمه) آن سهواً پاک نشده به عمد بر روی نسخه مخدوش یا محو گردیده است.

این بیاض را درویش به خواهش خداداد بیگا^{۶۵} یکی از بزرگان هنر دوست آن روزگار، در رجب سنه ۱۱۸۲ ق در دارالسلطنه اصفهان به رشته تحریر درآورده است. کتابت این اثر با قلم خفی صورت گرفته، غیر از رباعیات آن که با قلم غبار نوشته شده و در صفحات آخر کتاب آورده شده است. در خصوص عیار خوشنویسی آن باید گفت که از همان کیفیت و تعالی قطعات ممتاز درهم‌نویسی (شکسته تحریر کامل) خطوط استاد برخوردار است و در بین کتب و بیاض‌های نوشته شده به خط درویش، تاکنون رتبه اول را داراست.

این اثر اکنون در مجموعه آقای مهندس سعید شمس نگهداری می‌شود.

پشت صفحه اول: اثر امحاء چهار مهر مربع شکل به وضوح دیده می‌شود. و در پشت صفحه بدرقه این عبارت مشهود است: (۷۳ ورق نوشته دارد، ۲ ورق نوشته جمعاً ۷۵ ورق)

آغاز:

اگر تو فارغی از حال دوستان یارا

فراغت از تو میسر نمی‌شود ما را

صفحه اول: دارای یک سرلوح ممتاز، مذهب مزین به گل و برگ‌های الوان بر زمینه زرین و مشکی با یک کتیبه زرین در

پیشانی و دو سر ترنج در طرفین که با دو تسمه باریک لاجورد و شنگرف نقطه نشان از یکدیگر جدا شده‌اند. بین سطور طلالاندازی و دندان‌موشی و تسمه‌اندازی در وسط با ریشه برگ‌های الوان بر زمینه لاجورد که صفحه را به دو ستون تقسیم نموده است. حاشیه، کمنداناندازی و مذهب و منقش به ریشه گل و برگ‌های الوان و زرین تحریردار. تزیینات صفحه مقابل که با صفحه اول عیناً مزدوج‌سازی شده دارای دو مرغ زرین متقابل در تشعیر بالای صفحه است.

صفحات: تمام صفحات مجدول، کمندکشی، زرین‌بند، زوج تحریر مشکی، دوستونی، ساده و بدون تزیین است و فقط (صفحه ۱۱۴) لابلای سطور آن، مذهب و منقش به گل و برگ‌های زرین و رنگین است. پیشانی و پایین کلیه صفحاتی که مجالس آبرنگ دارد، با دو بیت به خط استاد مزین گردیده و لابلای سطور طلالاندازی و دندان‌موشی است که همچون صفحات مقابل با تسمه‌اندازی منقوش به گل و برگ‌های الوان در وسط، به دو ستون تقسیم شده است و در حواشی آن نیز سه نوع تشعیر به کار رفته است: گل و بوته‌های زرین و سنجاقک، گل و مرغ، گل و برگ‌های زرین و الوان.

کلیه صفحات، چلیپانویسی دوستونی است غیر از صفحات پشت تصاویر که به صورت قطعه درهم‌نویسی با مرکب مشکی و شنگرف و لاجورد است و استثنائاً یکی از صفحات پشت تصویر (صفحه ۷۰) چلیپانویسی دوستونی است؛ چون این بیاض را نخست نقاشی و جدول‌کشی نموده و سپس آن را جهت تحریر به استاد ارائه نموده‌اند، لذا به دلیل دشواری نوشتن بر پشت اغلب صفحات نقاشی شده، درویش از بدقلمی کاغذ اظهار نگرانی نموده و شکوه‌ها دارند:

« خدایگانا مُطاعا تحریر صفحات پشت تصویر، مخلصت را گسیخت و خیلی سخت گسیخت، بجهت آنکه به علاوه بدقلمی کاغذ از ترس ریزش رنگ نقاشی قلم را آشنا نمی‌توانست‌کرد، اگرچه از نوشتن خجالتی دارد، نهایت از رهگذر عدم ریزش رنگ خوشوقت می‌باشد.» و نیز بر پشت تصویر دیگری چنین نوشته است: « خدایگانا مُطاعا، ناهمواری و پستی کاغذ از نوشتن بر بندگان سامی واضح می‌گردد، نمی‌داند به چه زبان عذر خواهی نماید.» و یا در جایی دیگر: « عذر بد نوشتن، کاغذ کشمیری و هوای گرم و مرکب غلیظ.» و همچنین « خدایگانا مُطاعا از نوشتن این صفحه جان ناتوان این اخلاص کیش به لب رسید تا آن که به اتمام رسید.»

۶۵- شخصی است که تقاضای تحریر مرقع بی‌ظنیر و نفیسی را در سال ۱۱۸۱ق از درویش عبدالمجید کرد. این مرقع که شامل ۳۴ قطعه ممتاز است، در کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌شود و بی‌شک مقبول افتادن آن، موجب درخواست مجدد و خلق چنین اثر ارزنده و بی‌ظنیر و استثنایی از درویش گردید.

نکات آموزشی

سال ۱۳۵۹ش در بررسی آثار موجود در موزه نگارستان^{۶۷} بیاضی به خطِ درویش نظرم را جلب نمود که استاد آن را به جهت لطفعلی بیگ آذر در سال (۱۱۸۱-۱۱۷۹ق) تحریر و به اتمام رسانده بود و متعاقب آن قطعه‌ای ممتاز به خط درویش با تاریخ تحریر سال (۱۱۸۲ق) در آن موزه دیدم که استاد در این قطعه خطاب به دوستی نوشته بود: «که... اوقات به کلی مصروف نوشتن بیاض نمی‌کردند...».

چون تا آن روز بیاضی با تاریخ تحریر (۱۱۸۲ق) از درویش دیده نشده بود و از طرفی منظور استاد همان بیاض موزه نگارستان نبود که در تاریخ ۱۱۸۱ ق به اتمام رسیده مگر این که سهواً تاریخ قطعه مذکور ۱۱۸۲ ق مشخص شده باشد! که این فرض هم مقرون به حقیقت نمی‌نمود. لذا دریافتیم که یقیناً درویش در سال ۱۱۸۲ ق بیاض دیگری را به رشته تحریر درآورده است که من از وجود آن بی‌اطلاع هستم. ناگزیر به جستجو ادامه دادم تا این که پس از یک سال و نیم تلاش موفق به یافتن این اثر در مجموعه آقای ادیب برومند شدم.

با مقایسه کتب و بیاض‌هایی که در چند ساله اخیر از درویش دیده بودم، این بیاض به دلایل خاصی بر همه آن‌ها رجحان داشت و همانند گنجینه‌ای بود که تا آن روز، هیچ‌کس از آن نشانی نداده بود؛ زیرا در تذکره‌های خوشنویسان، همیشه از کلیات سعدی (نسخه کتابخانه سلطنتی سابق) به عنوان بهترین اثر درویش یاد شده، که خوشبختانه این اثر نفیس را که آن هم یک شاهکار استثنایی است به دفعات، با دقت دیده بودم. ولی بی‌شک این اثر برگزیده (بیاض ۱۱۸۲ق) مخزن الاسرار است که درویش با کلک افسونگر خود در هر صفحه زرین آن، راز و رمزی از عالم سحرانگیز خط شکسته را در قالب چلیپانویسی در برابر دیدگان مُریدان خود و طالبان این هنر جلوه‌گر می‌سازد و به تعبیری این بیاض، منتخبی است از زبده خطوط شکسته که استاد، حاصل تلاشها و تجربیات دیرین سال خود را در آن منعکس ساخته و از طرفی با سبزی در گلزار ادبیات غنی ایران، گلچینی دل‌انگیز از اشعار شورانگیز و دل‌نشین شعرای پارسی زبان را فراهم آورده است. این بیاض دارای ۹ مجلس آبرنگ بسیار عالی هم زمان

تعداد صفحات: ۱۴۴ صفحه است و از یادداشت خوش‌خط (مخدوش) پشت صفحه آخر آن، عدد هفتاد و پنج ورق است استنباط می‌شود که آن را به هفتاد و سه ورق است تغییر داده اند و نیز اثر امحاء یک مُهر مستطیل شکل در کنار آن مشهود است و یادداشت دیگری هم در صفحه سفید (بعد از اتمام) آمده که نوشته شده است: (۲ ورق سفید ۷۳ ورق نوشته).

در صفحات نخستین این بیاض، آثار شش (راذه)^{۶۶} با قلم غبار بر گوشه چپ پایین معدودی از صفحات دیده می‌شود که مؤید توالی صفحات بعدی است ولی آخرین (راذه) حاکی از ساقط بودن یک صفحه است. همچنین ناهماهنگی تشعیر تصاویر با صفحات مقابل آن‌ها و ردیف نبودن بعضی قوافی اشعار، دلیلی مُتقن بر جا به جایی صفحات است که این امر در نتیجه تجدید صحافی غیر اصولی صورت گرفته است.

صفحه آخر: دو صفحه آخر بر خلاف اکثر صفحات که چلیپانویسی شده برای رقم زدن کاتب؛ به صورت افقی (دفتری) در دو ستون نوشته شده (صفحه ۷۲ مقابل یکی از تصاویر نیز چنین است) و لابلای سطور پلاناندازی و ندان موشی است و در حواشی و وسط این اوراق، حل کاری مزین به گل و برگ‌ها و اسلیمی و ختایی با طلای زرد و سبز است.

پایان: حضرت استادی درویش عبدالمجید، ضمن موشح گرداندن این اثر با قلم غبار، هویت آن را کاملاً مُسجّل و مشخص نموده‌اند: (به تاریخ شهر رجب المرجب ۱۱۸۲ ق حسب الفرموده عالیشان، رفیع‌القدر و المکان، منبع‌الوجود و الاحسان، سلاله الامراء العظام و نتیجه الخوانین اکرام، مخدومی، مطاعی، استظهاری، خدایگانی، خداداد بیگا، حفظه الله تعالی عن المکاره، در دارالسلطنه اصفهان صانها الله تعالی عن الحدثان، بید بنده حقیر عبدالمجید فقیر غفرالله له و لوالديه بمحمد صلی الله علیه و آله، شرف اتمام و انجام پذیرفت، امید که به زیور قبول آراسته گردد).

جلد: میشن ساده تریاکی رنگ، با یک ترنج و دو سر ترنج ضربی طلایی رنگ در وسط.

درون جلد: میشن ساده قهوه‌ای رنگ.

۶۶- نسخه‌های خطی معمولاً فاقد شماره صفحه می‌باشند، لذا برای ترتیب صفحات؛ به جای قید شماره صفحه از (راذه) استفاده می‌شد، یعنی در پایین هر صفحه، اولین کلمه شروع عبارت صفحه بعد را می‌نوشتند.

۶۷- موزه نگارستان اکنون منحل شده است و به قرار اطلاع قسمتی از آثار آن به موزه رضا عباسی انتقال یافته است.

است؛ زیرا یادداشت پشت یکی از تصاویر به خط درویش نیز حاکی از این نکته می‌باشد.

با توجه به شیوه اجرایی و کیفیت بالای اثر، اکثر صاحب نظران به دلیل مهارت و استادی در ساختن این مجالس معتقدند که این آثار اصیل و ارزنده می‌تواند کار هنرمند بزرگ (دوره زندیه) معاصر درویش یعنی؛ آقا صادق نقاش باشد که (یا صادق الوعد) رقم می‌زده است.

ویژگی‌های اثر:

به نظر می‌رسد، اندیشه خلق این بیاض (سنه ۱۱۸۲ق) نخست با تحریر بیاض موزه رضا عباسی (۱۱۸۱ - ۱۱۷۹ق) که قبلاً طرح و تجربه شده بود شکل گرفت و درویش پس از اتمام کلیات سعدی، به نوشتن این اثر نفیس پرداخت و با گذشت قریب به هشت ماه، آن را در رجب (۱۱۸۲ق) به پایان رساند؛ زیرا در قطعه‌ای که در کتابخانه آستان قدس رضوی به یادگار مانده است، می‌نویسد: « چون با عزیزی وعده کرده بودم که بیاضی بجهت او بنویسم، بعد از سلام فرصت موقوف بود چندین هفته با آنکه کتاب گلستان و بوستان به انتها انجامید، در هفته گاهگاهی در تزیین این صفحه برمی‌آید به هر صورت بد نویسی را امید عفو است.»

بیاض موزه رضا عباسی که از نظر صفحه‌آرایی‌های متنوع حائز اهمیت بسیاری است، به خواهش (لطفعلی بیک آذر) به رشته تحریر کشیده شده و درویش در تحریر آن چندان مقید نبوده و به تعبیری دفترچه تمرین‌های اوست که مدت‌ها نوشتن آن به تعویق افتاده و از سر بی‌تکلفی و تجربه‌اندوزی نوشته شده است و عبارت: (قلم کند بود و مرکب غلیظ) در چند جای آن و نیز (رقم) خوردن صفحات مختلف آن که رسماً فاقد امضا در صفحه آخر است این نظر را تأیید می‌کند. لذا نمی‌توان این اثر را در شمار آثار جدی (پاک نویسی) تلقی نمود. ولی بی‌تردید تحریر این بیاض، زمینه ساز خلق شاهکار بی‌نظیر بیاض سنه (۱۱۸۲ق) گردیده است.

کلیات سعدی به خط درویش، یکی از شاهکارهای خوشنویسی است که بخش منظوم آن (بوستان) با خط شکسته‌نستعلیق ساده نوشته شده حتی دیوان حافظی که درویش یک سال بعد (۱۱۸۳ق) نوشته، نیز چنین است و بدیهی است که انتخاب این شیوه نگارش، صرفاً برای سهولت در امر خواندن و بهره‌مندی از اشعار سعدی و حافظ بوده است.

در این میان (خط) ضمن برخورداری از زیبایی نسبی، با توجه به نقش کاربردی آن، بیشتر وسیله‌ای برای انتقال مفاهیم است تا به نمایش گذاردن ارزش‌های بصری آن (جنبه تزیینی-تجربیدی)

اگرچه دو اثر یاد شده در سال‌هایی استنساخ شده که درویش در اوج اقتدار هنری خود بوده و عیار خوشنویسی آن‌ها حکایت از استادی وی دارد ولی هنرمند به دلایل فوق، ناگزیر به ارائه (ساده‌نویسی) در خط شکسته شده و موفق به هنرنمایی و نشان دادن کمال مطلوب در کار خود؛ یعنی ارائه ترکیبات شکلی (کمپوزیسیون) و بار تزیینی خط شکسته نستعلیق کامل نشده است و بی‌شک نوشتن (کلیات سعدی) استاد را ارضاء و اقناع نکرده و توانمندی هنری وی را جلوه‌گر ننموده است؛ به این سبب در همان سال دست به خلق اثر جاویدان دیگری به نام بیاض سنه ۱۱۸۲ق زده است که تکمله ای، بر هنر نمایی بی‌نظیر او باشد.

چون خوشنویس هنگام کتابت اشعار به صورت دفتری (افقی) با خط شکسته نستعلیق، ناگزیر به رعایت فواصل کم بین سطور است، لذا ملزم می‌شود که از حروف و کلمات کم ارتفاع و نستعلیق استفاده کند و حتی‌الامکان از تحریر حروف افراخته قامت که مختص خط شکسته تحریر کامل است؛ اجتناب نماید، تا تلاقی بین سطور واقع نشود و از طرفی هم، هدف اصلی خوانا بودن خط است، بنابراین باید از اتصالات و پیوستگی و پیچیدگی خط شکسته تحریر کامل صرف نظر نموده و صفحه را با خط شکسته‌نستعلیق ساده به پایان برد.

ترکیب‌بندی در خط شکسته اهمیت خاصی دارد، از آنجا که حروف و کلمات، اجزاء متشکله یک سطر است، گاه نبودن حروف و کلماتی که بتوان با آن‌ها کشیده‌ها و قرینه‌ها و در نتیجه ترکیبات بدیع را به وجود آورد، موجب گردیده که خوشنویس نتواند ترکیب جالب توجهی ارائه دهد. اما این نارسایی، به ویژه در ترکیبات منظوم، می‌تواند با انتخاب ابیاتی که دارای بهترین (ترکیب‌بندی‌ها) در تحریر باشد با خط شکسته‌نستعلیق کامل (مسلسل‌نویسی یا ترسُل) برطرف گردد. شاید این نکته، یعنی انتخاب فواصل متناسب بین دو مصراع، که لازمه ارائه بهترین ترکیبات شکلی است و چلیپانویسی^{۶۸}

۶۸- چون خط شکسته، حروف فوق‌السطور (سرکچه‌ها) و تحت‌السطور (ن.ی.س) افراخته قامت دارد، به همین دلیل چلیپانویسی در خط شکسته، با فواصل مسطر بیشتری نوشته می‌شود و از همین رو است که چلیپاها، در (ستون بیاض) همچون نقطه‌های تعلیمی به نظر می‌آیند و لوزی‌ها، رأس به رأس قرار می‌گیرند؛ یعنی

بیننده را به قعر جذبۀ خویش می برد که او را مسحور می کند. سحری که از صفا و صافی، ملاحظت و صداقت، اعتماد و استواری قلم او مایه می گیرد و در نتیجه، اصلاتی ماندگار از او، در تاریخ رقم می زند. این اثر به دلیل ویژگی های استثنایی خود، نمایانگر تعالی (کمال و جامعیت) خط شکسته (مکتب درویش) است.

۷) حواشی قرآن به خط درویش

قطع: جیبی، به ابعاد ۱۹ × ۱۴ سم

کاغذ: خانبالغ

خط: نسخ و رقا ع ممتاز و شکسته نستعلیق خفی ممتاز

نام کاتب و تاریخ: متأسفانه قسمتی از رقم کاتب که به خط نسخ در متن نوشته شده، محو گردیده ولی (محمد... صفهانی) آن خوانده می شود. خطوط شکسته حواشی آن بدون رقم است با تاریخ ۱۱۸۱ ق در متن.

توضیحات: همان طوری که در شرح کتاب شناسی این نسخه در صفحه ۱۶۴ فهرست قرآن های خطی کتابخانه سلطنتی سابق، تألیف بدری آتابای دیده می شود، خط شکسته حواشی قرآن را با توجه به تاریخ تحریر و شیوه نگارش آن از خطوط مسلّم درویش عبدالمجید دانسته است. خوشبختانه در بررسی ها، موفق به یافتن اسناد ارزنده ای در این مورد به خط درویش گردیدیم که به اثبات رساند، خط نسخ این قرآن، به قلم محمد^{۶۹} هاشم اصفهانی است که از بقایای رقم آن هم پیداست و یادداشتی بر پشت اولین صفحه مؤید همین نظر است. دیگر این که پس از اتمام این نسخه در اواخر سال ۱۱۸۱ق آن را جهت تکمیل و نوشتن خواصّ سُور در سال ۱۱۸۲ق به درویش سپرده اند.

این اثر نفیس و گران قدر که به خط دو تن از استادان مسلّم و تراز اول آن زمان نوشته شده و به دست بزرگ ترین مذهبان و صحافان اتمام یافته است، متأسفانه در اثر بی توجهی و آب دیدگی و متروک ماندن در سده قبل، دچار پوسیدگی شدید شده و قسمت اعظم آن از بین رفته است. این اثر در کتابخانه (کاخ موزه گلستان) سلطنتی سابق نگهداری می شود.

که بهترین صورت (قالب) ممکن برای ایجاد فضای مناسب و سهولت در امر قرارگیری (اسلیمی) حروف و کلمات بر روی یکدیگر و اوج گیری آن ها را در انتهای سطر فراهم می آورد، خود انگیزه پیدایش این اثر (بیاض ۱۸۲ق) گردید.

علاوه بر ویژگی های یاد شده، اشعار این بیاض نیز به همت خوشنویسی باذوق و بی همتا و شاعری نکته سنج و توانا انتخاب و به رشته تحریر کشیده شده است و مربیان و هنرجویان مشتاق این رشته را به شقوق مختلف چلیپا نویسی رهنمون گشته و سالکان و قلندران حقیقت را از عالم صورت به وادی معنی و نهایت به سر منزل عشق و جنون و رهایی می کشاند، آری (خطّ) دیگر برای درویش وسیله ای برای ابلاغ معانی نیست و همین طور حروف و کلمات، بهانه ای جز برای ترجمان احوال و ضمیر وی. از این روست که در هر سطر و کلمه و حرف این بیاض، جذب و شور و حالی جلوه می کند که نشان از روح والای هنرمندی دارد که در دورانِ عمرِ کوتاه خود به عمیق ترین دریافت های انسانی و هنری دست یافته است.

خطّ مظهر تجلّی خواست های درونی، فریادها و ناآرامی های درویش است. همچون سروده های شورانگیز عاشقانه اش، حکایت از جان خسته و دل بی قرار دارد و گویی که استاد با نوشتن کلیّات سعدی خود را در قید می دیده و عرصه را برای بیان عصیانگری ها و جوش و خروش های خود تنگ.

بدین گونه است که حروف و کلمات ترکیب تازه ای می یابند و طرحی نو در انداخته می شود و سرانجام بدعتی آغاز می گردد که حتی با کار شکسته نویسان قبل از وی کاملاً متفاوت است. آفرینش این اثر چنان دریایی است که گاه با وزش نسیمی، موج آرامی برمی انگیزد و لحظه دیگری به طوفان پر خروش بدل می شود. اوج بی قراری آن جاست که حروف و کلمات پای از عرصه بیان تکلیفی خویش بیرون نهاده و از انتقال مفاهیم فراتر رفته و ساحرانه از پیچاپیچ هم می گذرند و نقش خویش گم کرده همچون شاهدان پرکرشمه و ناز با دلربایی و طنّازی و رقص و پایکوبی با یکدیگر نرد عشق می بازند و به تعبیری به (وَجَد و سَماع) هنرمند می ماند که در هر گردش و رانش قلم، ذری از این دنیای پر رمز و راز را بر عاشقان و شیفتگان این هنر اصیل می گشاید و آن چنان

۶۹- محمد هاشم زرگر لؤلؤ، اصفهانی از استادان تراز اول خط نسخ در دوره زنده است که برخی خطّ وی را برتر از میرزا احمد نیریزی دانسته اند.

مسطر از مستطیل (چلیپای نستعلیق) به طرف مربع (چلیپای شکسته) میل می کند.

صفحات: صفحه اول و دوم مجدول کمندکشی زرین است و حواشی آن مذهب، دارای دو سرلوح و چهار کتیبه بازوبندی مذهب می‌باشد و در دو کتیبه بازوبندی مذهب که در پیشانی این دو صفحه قرار دارد در متن فیروزه‌های رنگ سوره فاتحه کتاب و سوره بقره را با زر و به خط ثلث نوشته‌اند. مابقی اوراق صحیفه، مجدول کمندکشی زرین است که حواشی و متن ساده و بدون تزیینات است.

ختم آیه‌ها: در دوایر کوچک طلائی مشخص است.

جزو و نصف الجزو و حزب‌ها: در حواشی در ترنج‌های کوچک تزیینی در متن آبی مایل به فیروزه‌ای با زر و به خط ثلث نوشته شده است.

سر سوره‌ها: در کتیبه‌های بازوبندی تزیینی متن فیروزه ای بازر و به خط ثلث نوشته شده و خواص سوره‌ها در حواشی بعضی از صفحات به خط شکسته شیوا و استادانه‌ای است که کاتب آن کسی جز درویش عبدالمجید نمی‌تواند باشد.

تعداد صفحات: ۳۶۴ صفحه و هرصفحه ۲۰ سطر کتابت دارد.

آغاز: سوره فاتحه کتاب

پایان: در متن بعد از (سوره الناس) که به خط نسخ نوشته شده است، به خط رقاع در مورد چگونگی استنساخ این نسخه آمده: (و تمت کلمه ربک صدقاً... حسب الامر مخدوم معظم و مطاع مکرم... عبد الوهاب^{۷۰} موسوی و فقه (محو شده)... و انا الاثم الجانی محمد (محو شده) فهانی غفرالله له و... فی شهر ذی القعدة (محو شده) احدی و ثمانین و مائة بعد الالف ۱۱۸۱ ق.

جلد: مقوای روغنی لیمویی رنگ مزین به گل و بوته‌های الوان، با یک حاشیه زنجیره طلائی بر متن مشکی.

درون جلد: مقوای روغنی متن عتّابی که گل‌های ختایی و پیچک‌های سروی طلائی به طرح اسلیمی تذهیب شده و یک حاشیه متن مشکی نقطه نشان، روی جلد نوشته شده رقم: (کمترین میرزا بابا ۱۱۸۲ ق)

ارائه دو سند جهت اثبات نظریه فوق

سه دهه پیش نزد شادروان آقای شبیری قطعه‌ای دیدم که در آن درویش به خط خود در مورد نوشتن (خواص سوره) حاشیه قرآن میرزا عبد الوهاب چنین توضیح داده‌اند: « مدت

بوده که در نظر بود که بجهت سرکار گرامی دو سه سطر نوشته ارسال نماید. اما چون قرآن عالیجاه رفیع جایگاه، میرزا عبد الوهاب در دست بود و حواشی آن را خواهش کردند که خواص آن را نوشته و لهذا نوشتن سرمشق به تعویق افتاد. اما بعد از این انشاءالله فرصتی بشود. در باغ شجاع آباد عبدالمجید فی سنه ۱۱۸۲ ق.»^{۷۱}

در سال‌های اخیر قطعه بسیار فاخر و ارزنده و ممتازی مشاهده نمودم که یک صفحه قرآن به خط محمد هاشم اصفهانی است که حواشی آن (خواص سوره) را درویش عبدالمجید نوشته است. از امتیازات این قطعه آن است که اولاً درویش به صراحت نام خود را در کنار نام محمد هاشم (که وی را نادر العصری) خطاب نموده، آورده و در ثانی تذهیب و تشعیر بسیار عالی و نفیس این قطعه هم زمان است که یقیناً کار مذهببان تراز اول دوره زندیه است. این قطعه به تنهایی گویای بخش عظیمی از دوران شکوفایی و بالندگی (هنر خط و تذهیب) مکتب زندیه بوده و سند مستدلّی است برای مقایسه و اثبات نظریه فوق در مورد کاتبان نسخه کلام الله کتابخانه سلطنتی سابق و این‌که (خواص سوره) یقیناً خط درویش عبدالمجید است. این اثر در مجموعه آقای سعید شمس نگهداری می‌شد.

۸ دیوان حافظ

قطع: وزیری کوچک به ابعاد ۱۷×۱۰/۵ سم، اندازه جدول داخلی ۱۱×۵/۳ سم.

کاغذ: متن ترمه، حاشیه فرنگی، هردو به رنگ مایل به حنایی

خط: شکسته نستعلیق (ساده) خفی عالی

نام کاتب: درویش عبدالمجید طالقانی

تاریخ کتابت: محرّم الحرام ۱۱۸۳ ق

توضیحات: این نسخه بسیار نفیس و ارزنده را درویش عبدالمجید به خواهش حاجی محمدخان، حاکم دارالسلطنه اصفهان، در تاریخ محرّم الحرام سال ۱۱۸۳ ق به رشته تحریر درآورد و از خطوط خفی و عالی استاد است که به خط شکسته نستعلیق ساده‌نویسی شده و با مقایسه با بیاضی که

۷۱- این قطعه به ابعاد ۱۱/۵×۱۵/۳ سانتی‌متر، سفیدآب نویسی بر روی کاغذی قهوه‌ای رنگ است.

۷۰- در مقدمه تاریخی شرح حال درویش، از نظر گذشت که در زمان حیات «درویش مجید» میرزا عبد الوهاب موسوی، حاکم اصفهان بوده است.

فصل سوم

آثار درویش عبدالمجید طالقانی

تا این که در سال‌های اخیر از وجود این نسخه مطلع شدم که به روایتی در ایران یا یکی از کشورهای شیخ نشین نگهداری می‌شود و متعاقب آن در کتاب دیوان درویش عبدالمجید مطلبی درباره نسخه‌ای از دیوان حافظ سنه ۱۱۸۳ ق به خط درویش عنوان شده بود و سپس در سال ۱۳۶۸ ش موفق به دیدار این نسخه در مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی^{۷۲} شدم که با بررسی‌های لازم معلوم گردید این نسخه همان گمشده‌ای است که سال‌ها به دنبال آن بودم و از خطوط مسلم حضرت استادی درویش عبدالمجید است. خوشبختانه منتخب این اثر با مقدمه و اهتمام کمترین، از طرف مؤسسه مذکور به صورتی نفیس در سال ۱۳۶۹ ش طبع و نشر یافت و در اختیار عموم علاقه‌مندان قرار گرفت.

پشت صفحه اول: طی یادداشتی به تاریخ ۱۱ شهر رجب المرجب ۱۳۰۶ ق عدد اوراق نسخه را یادداشت نموده و دو مورد دیگر از همین قبیل بدون ذکر تاریخ مشاهده می‌شود. یادداشت مالکیت دیگری نیز در همین صفحه بوده که ظاهراً به عمد پاک شده و آنچه خوانده می‌شود حاکی از این است که در تاریخ ۲۷ شهر ذی‌حجه الحرام ۱۲۳۲ ق این نسخه به تملیک محرر درآمده و سجع مهر بیضوی (المتوکل علی الله عبده محمد باقر) در زیر آن مشهود است.

آغاز:

الا یا ایها الساقی ادرکاساً و ناولها

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

صفحات: صفحه اول دارای یک سرلوح و کتیبه مرصع مذهب بسیار زیبا مزین به زر و لاجورد و شنگرف و سفید آب است. در صفحه نخست که مزدوج سازی شده، تشعیر آن مذهب و منقش به گل و بوته الوان است (کلیه این تزیینات الحاقی است) و نیز طلاندازی و دندان‌موشی در لابه‌لای سطور متن مشاهده می‌شود. مابقی صفحات مجدول به زر باستون میانی و طرفین اشعار مزین به ریسه گلبرگ‌های مذهب و اوراق کم‌اندازی است، فقط در یک مورد پشت صفحه ۱۱۹ در متن طلاندازی و دندان‌موشی و تحریر در لابه‌لای سطور شده است. سر سخن‌هایی برای آغاز و انجام غزلیات که در دو مرتب طرفین آن‌ها مزین به گل و بوته‌های مذهب می‌باشد و در خصوص رباعیات نیز کتیبه‌های مذهب به زر و شنگرف و لاجورد همراه

یک سال قبل از آن نوشته است پیوستگی و اتصالات حروف و ترکیبات کمتری در آن به چشم می‌خورد و بدیهی است که کاتب با انتخاب این شیوه نگارش، سهولت در امر خواندن و بهره‌وری از دیوان خواجه را هدف قرار داده است.

این اثر به دلیل بی‌توجهی و عدم مراقبت‌های لازم در سده گذشته صدمات فراوان دیده و اکثر اوراق آن دچار پوسیدگی شدید شده و نیز برگ‌هایی از آن ساقط و پراکنده و جلد اولیه آن نیز ظاهراً از بین رفته است که در زمان قاجار تمام صفحات آن خیلی خوب وصالی (متن و حاشیه) و جلدی مناسب بر آن سوار شده است ولی متأسفانه آثار پارگی شدید در قسمت پایین اکثر صفحات متن آن پس از مرمت، حاکی از بی‌مبالاتی دیگری در آن دوران از جانب دارنده نسخه است.

این دیوان مشتمل بر حدود ۴۳۵ غزل، یک ترکیب بند و یک ترجیع بند ناقص و ۲۸ رباعی است و به احتمال قوی دارای ساقی‌نامه بوده که ساقط گردیده و اخیراً نیز صفحه‌ای از مثنویات آن را در مجموعه‌ای شخصی به صورت قطعه‌ای دیدم و مؤید آن است که کلیه اوراق مربوط به مثنویات آن پراکنده شده است. کتابت این نسخه ۱۴ سطر دست‌نویس در صفحه است و به روال معمول دارای راده در حاشیه صفحات بوده که در وصالی از بین رفته است.

در بررسی سال ۱۳۶۰ ش در بین مرقعات کتابخانه سلطنتی سابق قطعاتی را از اشعار حافظ به خط درویش دیدم که قطعه‌بندی آن‌ها با توجه به اصالت آثار و قدمت این کتابخانه، در زمان قاجار صورت گرفته است و این قطعات با مقایسه‌های لازم یقیناً برگ‌هایی از دیوان مورد بحث است که به توسط سوداگران، از یک روی آن صرف نظر و بر مقوا چسبانیده شده به صورت قطعه درآمده است.

با توجه به فوت استاد در سال ۱۱۸۵ ق بعید به نظر می‌رسید که هنرمند خوش قریحه و سخت‌کوشی چون درویش با ارادتی که به لسان الغیب داشته و اولین اثر کتابت خود را دیوان حافظ سنه ۱۱۷۰ ق آستان قدس رضوی که فاقد پختگی کافی است، در اوان جوانی و شروع فعالیت هنری به یاد خواجه شیراز رقم بزند، اما در سال‌های ۱۱۸۲ ق الی ۱۱۸۵ ق که در اوج اقتدار هنری بوده و شاهکارها آفریده مبادرت به کتابت نسخه دیگری از دیوان حافظ ننماید و فقط به تحریر قطعات و مرقعات فاخر و ممتاز اکتفا نموده باشد. بنابراین پیوسته مترصد یافتن دیوانی از حافظ به خط درویش بودم.

۷۲- اکنون مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران نامیده می‌شود.

۹) بوستان سعدی

قطع: به ابعاد ۱۳×۱۹ سم

کاغذ: ترمه

خط: شکسته نستعلیق، کتابت خفی ممتاز

نام کاتب: ندارد، با توجه به قراین (درویش عبدالمجید)

تاریخ کتابت: شهر شعبان ۱۱۸۳ق

توضیحات: این نسخه بسیار ظریف و نظیف، بوستان است که با وجود بی‌رقم ماندن، از آثار مسلم درویش عبدالمجید است که به خط استوار و شیوای وی نوشته شده و خط و تزئینات آن عیناً مشابه و همسنگ نسخه کلیات سعدی (کتابخانه سلطنتی سابق) است. این اثر متعلق به آقای صادق خرازی است.

چند سال پیش در میان عکس‌های قدیمی قاجاری، دو صفحه از بوستان را که به خط درویش نوشته شده است به‌طور پراکنده دیده بودم. این عکس‌ها در بعضی از کتاب‌های مربوط به خوشنویسی به چاپ رسیده است ولی از مقایسه این عکس‌ها با نسخه کلیات سعدی (کتابخانه سلطنتی سابق) به خط درویش، دریافتم که این عکس‌ها با کتاب مذکور مطابقت ندارد، بنابراین درویش می‌بایست نسخه دیگری از بوستان سعدی را به رشته تحریر درآورده باشد، پیوسته در جستجوی یافتن این نسخه بودم، تا این‌که پس از چهار سال موفق به دیدار این اثر^{۷۳} شدم و با بررسی‌های لازم معلوم گردید که این عکس‌ها از دو صفحه کتاب حاضر برداشته شده و با آن کاملاً منطبق است.

آغاز:

به نام خداوند جان آفرین

حکیم سخن در زبان آفرین

پشت صفحه اول: یادداشتی به خط عین‌الدوله (عبدالمجید میرزا) حاکی است که این نسخه از آقای قوام الدوله به ایشان رسیده است.

تعداد صفحات: ۱۸۰ صفحه است که ۱۲۰ صفحه آن به‌طور کامل مذهب و منقش و مابقی صفحات از نظر تزئینات ناتمام مانده است و فقط مجدول و کمندکشی زرین بند مشکی و سه لچک مذهب دارد و فاقد تسمه‌اندازی و ریسه و دندان موشی و بین سطور طلائندازی و تحریر و تشعیر در حواشی مانند سایر صفحات است و

با گل و بوته‌های زرین در طرفین آن‌ها در پیشانی هرربعی مشهود است. لازم به یادآوری است که تزئینات متن تمام صفحات این نسخه اصیل و هم زمان با نگارش متن می‌باشد.

تعداد صفحات: تعداد اوراق این نسخه با احتساب ۳ ورق سفید مانده (الحاقی) ۱۶۴ ورق است و با توجه به شماره صفحات که با قلم غبار در گوشه چپ پایین صفحات نوشته شده ساقط بودن صفحات زیر کاملاً محرز است:

۸ - ۱۴ - ۱۵ - ۱۶ - ۱۷ - ۵۵ - ۶۱ - ۶۲ - ۶۷ - ۷۱ - ۸۱ - ۱۰۴ - ۱۴۹ - ۱۵۲ - ۱۵۴ - ۱۵۶ - ۱۶۵

و نیز جا به جایی و مکرر بودن معدودی شماره صفحات در آن به چشم می‌خورد.

پایان:

به هفتصد و نود و یک ز هجرت نبوی

جهان عز و شرف در جوار رحمت شد

یگانه سعدی ثانی محمد حافظ

ازین سراچه فانی به دار جنت شد

که به روایت آقای احمد سهیلی خوانساری در کتاب دیوان درویش، این دو بیت از سروده‌های کاتب نسخه است، سپس در خاتمه نسخه شرحی است با خط (شکسته نستعلیق کامل) ممتاز و بسیار خفی که کاتب در مورد تاریخ کتابت و محل آن و شخصی که خواهش تحریر این نسخه را نموده و نیز، رقم استاد و اعلام اتمام این نسخه از طرف ایشان، به وضوح خوانده می‌شود.

خوشبختانه این صفحه پایانی به غیر از یک کلمه آن، که از بین رفته است - کاملاً پاکیزه و سالم مانده و هویت خوشنویس این نسخه را مسجل می‌سازد.

به تاریخ شهر محرم الحرام سنه ۱۱۸۳ ق در دارالسلطنه اصفهان، صان‌ها الله تعالی عن الحدثان، حسب الفرمان، واجب الادعان، عالیجاه و الا جایگاه... شمساً لسماء الدوله و العزه والشوکه حاج الحرمین الشریفین حاجی آقا محمدخان، حاکم و صاحب اختیار دارالسلطنه، اصفهان خفت بالامن و جعل الله ایامه مقرونه بالذوام و اوقاته مستغرقه بکفایات المهام بید بنده فقیر حقیر المستویق بعنایات ربه الحمید عبدالمجید (یک کلمه محو شده و شاید شرف)، اتمام و انجام پذیرفت.

جلد: روغنی، مرقش تریاکی رنگ با متن ساده مزین به

یک ریسه گلبرگ مذهب باریک در حاشیه.

درون جلد: روغنی سرخابی رنگ ساده

۷۳- با راهنمایی آقای دکتر حسین الهی قمش‌های به این نسخه دست یافتم.

مذهب مرصع. لا به لای سطور طلااندازی و دو صفحه اول
تسمه‌اندازی شنگرف نقطه نشان سفید. تمامی ترجیع بند با
مرکب مشکی نوشته شده و مقطع‌های آن با شنگرف.

تعداد صفحات: ۱۰ صفحه هرصفحه دارای ۱۰ سطر

آغاز:

ای فدای تو هم دل و هم جان

وی نثار رخت هم این و هم آن

پایان:

که یکی هست و هیچ نیست جز او

وحدۀ لا اله الا هو

در آخر این کتابچه دو بیتی با مضمون: صباحی دلگشا چون
بندۀ حور... با قلم خفی شکسته ممتاز به صورت چلیپا نوشته
شده که احتمالاً خط مرحوم استاد غلامرضا اصفهانی است.
جلد: این اثر فاقد جلد بود که آقای مهدی عتیقی مقدم،
جلدی از ترمه با درون جلد تیماج بادمجانی رنگ کمنداندازی
طلایی برای آن تدارک دیدند.

معرفی دو کتاب (در کتابخانه مجلس شورای اسلامی)

الف: لیلی و مجنون مکتبی شیرازی (شاعر قرن دهم)

که در فهرست آن کتابخانه به شماره ۲۶۳۳ به ثبت
رسیده است و این اثر را بدین‌گونه توصیف کرده‌اند: خط
شکسته خفی خوش، ظاهراً رقم درویش عبدالمجید، هفت
صفحه در آغاز و نه صفحه در پایان نونویس به خط
شکسته خوش رقم علی‌اکبر گلستانه که به دستور
میرزامحمود وزیر، نسخه را کامل کرده و نوشته است که
خط اصلی نسخه از درویش عبدالمجید است. تاریخ تحریر
قسمت نو نویس ۱۳۱۰ق و اندازه ۸/۵ × ۱۲/۵ سانتی‌متر،
جلد روغنی، ترنج و سرترنج و حاشیه طلایی، کاغذ متن
ترمه اصفهانی زرافشان، حاشیه فرنگی، جدول و کمند زر و
سیاه ۱۲۲ صفحه، ۹ سطر متن، ۱۸ نیم سطر حاشیه
اندازه ۹ × ۵ سانتی‌متر.

توضیح:

این نسخه از خطوط اوایل درویش عبدالمجید است و
سید جلیل‌القدر علی‌اکبر گلستانه در آخرین صفحه و ظهر
آن، ضمن تسجیل که از خطوط « بسیار ممتاز مرحوم

فقط چند صفحه دارای گل و برگ‌های زرین بدون تحریر است که
آن هم ناتمام مانده است.

پایان:

تمام شد کتاب بوستان، بعون الله الملك المنان به تاریخ
شانزدهم شهر شعبان در دارالسلطنه، اصفهان سنه ۱۱۸۳ق

جلد: مقوای روغنی، بوم خردلی رنگ مذهب به گل و مرغ
و دو حاشیه تسمه اندازی ریسه گل‌های الوان و زرین با رقم:
کمترین محمد ابن خداداد ۱۲۱۱ق

درون جلد: مشکی، مذهب به یک دسته گل‌های افشان
زرین با یک حاشیه ریسه گل‌های کوچک الوان.

۱۰) ترجیع بند هاتف

قطع: به ابعاد ۱۱/۵ × ۷/۴ سم

کاغذ: سپاهانی، زیتونی رنگ

خط: شکسته نستعلیق، غبار ممتاز

نام کاتب: ندارد، با توجه به قراین (درویش عبدالمجید)

تاریخ کتابت: ندارد

توضیحات: این نسخه بسیار ظریف و نفیس، ترجیع بند
سید احمد هاتف اصفهانی شاعر معاصر و معاصر درویش است
و از جمله آثار ممتاز و بی‌رقم استادی درویش عبدالمجید می
باشد که با قلم غبار نوشته شده و متأسفانه به دلیل چسبیدن
صفحات آن به یکدیگر قسمت‌هایی از آن آسیب دیده و در
مواردی حروف و کلمات آن محو و مخدوش گشته است و
کمترین آن را لکه برداری و پاکیزه نمودم. این اثر ارزنده
میراث خانوادگی استادم زنده یاد حضرت آقا سید حسن
میرخانی است.

صفحات: تمامی صفحات مجدول زوج تحریر و کمند
اندازی است. صفحه اول و دوم نیز مانند سایر صفحات و بدون
سرلوح و تشعیرسازی بود (یعنی جای آن‌ها خالی گذاشته شده
بود) که به خواهش کمترین، یکی از مذهب‌بان برای صفحات
اول و دوم آن سرلوح و تشعیری بسیار عالی ساختند که
سرلوح آن منقش است به یک ترنج مذهب و مرصع و مزین به
گل و برگ‌های الوان از زمینه لاجورد در میان، پایین آن
کتیبه بسم‌الله الرحمن الرحیم؛ با خط شکسته و شنگرف بر
زمینه طلا و دو طرف آن گل و برگ‌های الوان بر زمینه
لاجورد. تشعیر آن دارای ریسه گل و برگ‌های اسلیمی ختایی

درویش عبدالمجید» شرحی چنین آورده است: «و به شیوه‌های مرحوم شفیعا عطرالله روحه نگاشته، پنجاه و سه ورق بود و قدری از اول این نسخه و قدری از آخر افتادگی داشت، حسب الامر بندگان جناب جلالت‌مآب اجل اکرم افخم آقای میرزامحمود وزیر دام اجلاله العالی، کمترین بندگان و سادات گلستانه علی‌اکبر الحسنی الحسینی چند صفحه اول و آخر آن را نوشت به تاریخ شهر جمادی الاولی سنه ۱۳۱۰ق». نگارنده

ب: جُنگ اشعار به شکل جام که در فهرست آن کتابخانه به شماره ۵۰۷۴ به ثبت رسیده است و این نسخه را چنین شرح داده‌اند: گزیده‌ای از غزلیات حافظ و جامی و ساقی‌نامه ظهوری ترشیزی و غزلیات سعدی و محتشم. شکل کتاب دوزنقه و روی آن هلالی، اندازه بغلی، کاتب درویش عبدالمجید، بی‌تاریخ از سده ۱۲، ۷۲ برگ، کاغذ سپاهانی، جلد مقوای ضخیم، اندازه جلد به شکل جام، برگ‌ها به صورت جام بریده شده و جدول‌بندی به همان اندازه با لاجورد و مشکی و سبز و سنگرف و زر در هر صفحه هفت بیت شعر در کادرهای مستطیل و زرافشان نوشته و به شکل‌های هندسی در هر صفحه قرار داده شده است. جلد مقوایی به همان شکل جام، غلاف درون و برون مخمل با لولا و جفت بُرنزی، با سجع مهر چهار گوش (افوض امری الی الله عبده زین العابدین ۱۲۵۰).

توضیح:

خط این نسخه را می‌توان در شمار آثار متوسط العیار درویش عبدالمجید، در اوایل فعالیت هنری ایشان دانست. نگارنده

سایر آثار درویش

استاد به احتمال قوی کتب دیگری (بین سال‌های ۱۱۸۳ ق تاریخ تحریر آخرین کتاب، تا حدود اواخر ۱۱۸۵ ق زمان فوت) قلمی نموده است، که متأسفانه تاکنون توفیق دیدار آن‌ها حاصل نشده است.

تصحیح و تذکر

ضمن بررسی‌ها، آثار متعدّد بی‌رقمی دیده‌ام که اعمّ آن‌ها (قطعه، مرقع و کتاب) را به دلیل استواری خط و زیبایی نُسَخ،

به درویش نسبت داده و حتی در بعضی موارد درباره آن‌ها یقین حاصل نموده‌اند، لذا ضروری است که برای جلوگیری از تکرار این‌گونه اشتباهات، به چند کتاب و بیاض که از اهمّ این آثار است اشاره شود و اضافه می‌نماید که موارد مشابه بسیاری در مجموعه‌های عمومی و خصوصی وجود دارد که نگارنده با قراردادن یادداشتی در جوف تعدادی از این نسخ، کتباً نظر خود را اعلام نموده و یا شفاهاً مسئولان و صاحبان این آثار را مطلع و انتساب خط آن‌ها را به درویش تکذیب کرده‌ام. بر صاحب نظران پوشیده نیست که در این میان، آثار رقم‌دار «مجموع» به امضای درویش نیز کم نبوده است.

(۱) یک نسخه کلیات سعدی به خط شکسته در کتابخانه عمومی اصفهان که آن را به درویش و یا میرزا کوچک منسوب کرده‌اند، که خط هیچ‌یک از آنان نیست.

(۲) در مقدمه‌ای به قلم آقای دکتر سیّد جعفر شهیدی بر کتاب آتشکده آذر چاپ ۱۳۳۷ش آمده است: «نسخه‌ای از آتشکده به نام درویش عبدالمجید در کتابخانه مسجد سپهسالار وجود دارد.» ایشان این اثر بی‌رقم را خط درویش دانسته‌اند که چنین نیست و به نظر من خط محمدصادق انجوی شیرازی است و در مقدمه‌های دیگری بر این کتاب آن را خط میرزا کوچک دانسته‌اند، که صحیح نیست.

(۳) تذکره اسحاق بیک عذری: این نسخه خطی در کتابخانه مجلس شورای اسلامی شماره یک نگهداری می‌شود و به درویش منسوب است که چنین نیست.

(۴) بیاض منتقله از کتابخانه پهلوی سابق به کتابخانه ملی، خط نستعلیق و خط شکسته چند نفر از خوشنویسان است که بی‌رقم و دارای تاریخ تحریر ۱۰۸۳ ق و به سبک شفیعیاست که به احتمال قوی خط ایشان است و اشتباهاً به نام درویش ثبت گردیده است.

(۵) بیاض کتابخانه کاخ اصلی نیاوران که نخست وزیر وقت پیشکش کرده است و بر روی کارتی که جوف بیاض است و در بالای آن شیر و خورشید طلایی دیده می‌شود، نوشته شده: (خط درویش عبدالمجید، حدود سنه ۱۱۶۰هجری قمری) چاکر امیر عباس هویدا. این اثر نیز که بی‌رقم، بدون تاریخ تحریر و صفحاتی از آن ساقط است؛ خط میرزا ابوالقاسم انجوی است که اشتباهاً آن را به درویش نسبت داده‌اند؛ چون اولاً درویش در تاریخ مذکور (سنه ۱۱۶۰ق) قریب به ۱۰ سال سن داشته و هنوز خوشنویس نبوده و در ثانی بعد از فوت درویش نوشته شده است و هر جا اشعاری از

فصل سوم

آثار درویش عبدالمجید طالقانی

محمدحسین عطارجیان آمده است: «گلستانه در بعضی از قطعات، بدون ذکر نام خود اعدادی چون ۹۷۳ و ۳۳۳ را رقم می‌زند که به حساب ابجد به ترتیب «سیدعلی‌اکبر گلستانه» و «علی‌اکبر» است و تا دوران معاصر ناشناخته مانده بود.»

نویسنده مقدمه مذکور یادآور نمی‌شوند که اولاً کشف و افشای رمز این مطلب، نخستین بار در مقدمه کتابی که اینجانب با عنوان «گلستانی از گلستانه» در زمستان سال ۱۳۶۷ش نوشتم، مطرح شد و انتشارات یساولی آن‌را منتشر کرد. ثانیاً بهتر بود برای اطلاع خوانندگان و پژوهشگران، نویسنده محترم به رسم معمول لااقل مطالب یادشده را در پانویس توضیح داده و ذکر ماخذ می‌کردند.

ضمناً اولین قطعه‌ای که با رقم عبدالمجید در مقدمه ایشان به عنوان نمونه‌ای از خط استادی درویش عبدالمجید آورده شده جعلی است و خط یکی از خوشنویسان دوره قاجار است.

آثار درویش در گنجینه‌های خارج از کشور

چنان که در مقدمه کتاب نیز اشاره گردید، تحقیق و بررسی درباره آثار درویش در مجموعه‌های خصوصی خارج از ایران، به دلیل فهرست نشدن آن‌ها و همچنین نداشتن اطلاع کافی از نام و نشان این مجموعه‌داران، چندان میسر نگردید و از طرفی در چند ساله اخیر آثاری که به نام درویش در کاتالوگ گالری‌ها و مجموعه‌های خصوصی خارج از ایران به چاپ رسیده است، با مقایسه آثاری که از استاد در ایران باقی است؛ ویژگی چشم‌گیری نداشت که قابل ذکر باشد مگر در چند مورد:

(۱) انگلستان - لندن مجموعه آقای محمدعلی کریم زاده تبریزی که از آثارشان در این کتاب بهره گرفتیم.

(۲) فرانسه - پاریس مجموعه آقای ورنه و قاری بوستان سعدی به خط درویش سنه ۱۱۷۴ ق.

ترجمه قسمت ۴۱۶ کاتالوگ ۲۳ آوریل ۱۹۹۴ ورنه وقاری هنرهای مشرق زمین پاریس:

«بوستان سعدی، خط عبدالمجید درویش طالقانی قزوینی.

این شاهکار خوشنویسی مربوط به نیمه دوم قرن هیجدهم را درویش عبدالمجید برحسب سفارش میرزا محمدباقر در تاریخ ۱۱۷۴ ق نوشته است. این اثر خوشنویسی از زیباترین نمونه‌های خط شکسته‌نستعلیق است که تاکنون دیده شده است.

درویش مجید آمده با (علیه‌الرحمه) یا (رحمه‌الله علیه) همراه است که به عمد نام درویش را مخدوش یا از میان برده‌اند و ظاهراً این بیاض را به نام درویش به فروش رسانده و به همین نام پیشکش کرده‌اند؟! این اثر یکی از آثار برجسته خط شکسته خفی است.

(۶) چند سال قبل بیاض دیگری بدون رقم و تاریخ تحریر نزد خانم زهت آزادپور دیدم، که خط شکسته خفی چند نفر از خوشنویسان بود. و در قسمت‌هایی از آن که با خط بسیار عالی نوشته شده بود، اشعاری از درویش آمده و سراینده «درویش عبدالمجید علیه‌الرحمه» رقم زده شده بود که این اثر نیز خط درویش عبدالمجید نبود.

(۷) بیاض بی‌رقم و ناتمامی نزد آقای یدالله کابلی خوانساری است که آن را منسوب به درویش می‌دانند ولی به نظر بنده از خطوط ممتاز محمدجعفر اصفهانی مشهور به دلودوز است.

(۸) نسخه دیوان حافظ، به خط شکسته خفی ممتاز که در مهرماه سال ۱۳۸۷ ش چاپ و انتشار یافته و ناشر آن مؤسسه آفرینش‌های هنری آستان قدس رضوی با همکاری اداره کل اوقاف و امور خیریه استان فارس بود، خط آن را از سر ناآگاهی به درویش مجید منسوب کردند که چنین نیست و نادرست است و به احتمال قوی خط این نسخه ارزشمند از محمدحسین شیرازی ابن محمدرضا از مریدان و شاگردان مکتب درویش است که آن را در تاریخ سنه ۱۲۴۰ ق به رشته تحریر آورده است.

(۹) نشر کارنامه، شهر کتاب - گلچینی از غزلیات مشتاق را به قطع بیاضی از مجموعه مجید زهتاب با مقدمه و بازخوانی آقای محمدحسن سمسار در تابستان سال ۱۳۸۴ ش به چاپ رسانده و آن را خط درویش عبدالمجید دانسته و معرفی کرده که این خط متوسط‌العیار خط درویش نیست و این تشخیص نادرست است.

(۱۰) نسخه دیوان حافظ، به خط شکسته ممتاز که نیمه نخست آن به احتمال زیاد خط میرزا محمدجعفر اصفهانی (دلودوز) است که بسیار به خط درویش مجید مشتبه است. این نسخه زمانی متعلق به نگارنده بود ولی اکنون جزء گنجینه کتابخانه ملی ایران است.

(۱۱) در بهار سال ۱۳۸۶ ش کتابخانه مجلس شورای اسلامی، اقدام به چاپ مرقعی با عنوان «گلستان گلستانه» از خطوط استاد سید علی‌اکبر گلستانه، بکوشش آقای احسان‌الله شکراللهی کرد که در قسمتی از مقدمه آن به قلم آقای

کتاب با دو صفحه سرلوح‌های مزین به تذهیب و تشعیر که از زیباترین کارهای مکتب شیراز است و به شیوه (چلیپا) بر روی زمینه طلایی نگاشته شده است.

۷۴ صفحه از این نسخه خطی به سبب مزین بودن به تذهیب، تشعیر و ترصیع، یکی از زیباترین و بزرگ‌ترین آثار هنری ایران است. جدول کشی و تزیینات ۱۸۰ صفحه آن ناتمام مانده است؛ ولی از نظر خوشنویسی جاذبه خود را دارا است.

در سال ۱۳۰۳ق خوشنویس توانا ابوالفضل ابن فضل‌اله ساوجی در ظهورنویسی اولین برگ چنین عنوان نموده است: اگر کسی با هنر خوشنویسی آشنا باشد تنها با یک نظر تشخیص می‌دهد که این خطوط زیبا مربوط به عبدالمجید درویش طالقانی است.»

جلد کتاب: لاک‌ی و مُطَّلَا مزین به دسته گل طلایی است که یکی از زیباترین جلوه‌های هنر لاک‌ی دوره قاجار است که با اطمینان خاطر به عبدالوهاب شیرازی مذهب باشی نسبت داده می‌شود. هنرمندی که هم زمان (هم عصر) درویش، می‌زیسته است. این نسخه خطی فوق‌العاده نفیس در واقع باعث مباهات کتابخانه نوه فتحعلی شاه بوده است و امضا و تاریخ ۱۳۰۳ ق دارد، که می‌تواند زمان ورود آن به کتابخانه مذکور باشد.

ابعاد: ۱۷/۵×۲۶ سانتی متر

مکان و تاریخ کتابت: ایران، قرن هجدهم.

یادآوری: من فقط عکس کوچکی از این کتاب را در کاتالوگ آن به زبان فرانسه دیده‌ام که واضح نیست، لذا تاکنون برای من مشخص و محرز نشده است که خط درویش عبدالمجید باشد و نیاز به کارشناسی دارد. نگارنده

در مورد کتابخانه‌ها و موزه‌های خارج از ایران، کلیه فهرست‌های نسخ خطی ایرانی کشورهای مختلف جهان را که به زبان‌های انگلیسی، فرانسه، آلمانی، عربی، ایتالیایی و روسی است، در کتابخانه مرکزی دانشگاه، تهران، بررسی و مطالعه دقیق کردم و خوشبختانه در کشورهایی از وجود قطعات و مرقع‌ات و کتابی به خط درویش اطلاع حاصل گردید، که با مکاتبات مکرر و حتی در بعضی موارد برای نیل به آن‌ها، از طریق سفارتخانه‌های متبوع، درخواست عکس‌هایی از آن آثار را نموده و نتایجی به شرح زیر به دست آمد.

(۳) **امارات متحده عربی - دبی** مجموعه آقای محمد

احمد المر: در سفری که در سال ۱۳۸۹ ش به دبی داشتم

توفیق آن‌را یافتیم که مجموعه غنی و ارزنده ایشان را که مشتمل بر کتب و مرقع‌ات و قطعات ارزنده خوشنویسان تراز اول ایران در ادوار گوناگون و به اقلام مختلف کوفی، ثلث و نسخ و نستعلیق و تعلیق و شکسته است، مورد بررسی قرار داده و خوشبختانه در بین آن‌ها یک جلد کتاب (جنگ اشعار) بسیار نفیس و پاکیزه و ارزشمند به خط ممتاز حضرت استادی درویش مجید را ملاحظه نمودم که بی‌شک از خطوط مسلم استاد است که در زمره نخبه آثار ایشان همچون کلیات سعدی و بیاض (جنگ اشعار) است و تاکنون در هیچ تذکره و کتابی از آن صحبتی به میان نیامده بود که شرح کتابشناسی آن به قرار زیر است:

کتاب (جنگ اشعار)

قطع به ابعاد ۲۲/۸×۱۴ سم

کاغذ: ترمه

خط: شکسته نستعلیق - کتابت خفی ممتاز

نام کاتب: درویش عبدالمجید

تاریخ کتابت: سنه ۱۱۸۰ - ۱۱۸۱ ق فی شهر ربیع الاول

توضیحات: این نسخه بسیار ارزشمند و ظریف و نفیس جنگ اشعار شعرای مختلف و بعضاً معاصرین درویش است که به صورت کتاب در دو ستون با مرکب مشکی دفتری نویسی شده است و در طرفین ابیات (به شکل دو ردیف باریک) سرابندگان اشعار با قرمز دانه (شجره) و سبز سیلو مایل به فیروزه‌ای، معرفی گردیده است. در اغلب موارد فقط یک بیت از یک شاعر و در برخی موارد دو یا سه بیت و حتی در چند مورد چهار بیت از یک شاعر نیز به چشم می‌خورد و در بین آن‌ها ابیاتی نیز از کاتب جنگ (درویش عبدالمجید) ملاحظه می‌شود. این اثر گرانبها و بی‌نظیر را استاد به خواهش (میرزا عبد الوهاب) حاکم و والی اصفهان (که به درویش بسیار ارادت می‌ورزیده و او معزز می‌داشته) به رشته تحریر درآورده است.

صفحات: تمامی صفحات مجدول، کمند کشی زوج تحریر، طلائندی و برخی صفحات مجدول، مزین به شجره و طلا است. صفحات آغازین (سر فصل نخست) و سر فصل دیگر مزین به سرلوح مذهب مرصع ممتاز، منقش به گل‌های ریز الوان و

لچک‌های مزین به ختایی‌ها در چهار گوشه و دارای ۳ تسمه زنجیری طلایی و شنجرف نقطه نشان و زیگراک طلایی

۴) انگلستان - لندن

در کتاب فهرست نسخ ایرانی در موزه بریتانیا، جلد دوم، تألیف چارلز ریو، چاپ ۱۸۸۳ م و چاپ ۱۹۶۶ م. در آن موزه دو مرقع اعلام شده که اولی مرقعی شامل خطوط مختلف نستعلیق و نسخ و شکسته با تعدادی مینیاتور است و در این مرقع از هنرمندانی چون: حسن شاملو، میرعماد، میرزا ابوالقاسم آنجوی، محمد محسن اصفهانی، درویش مجید، میرزا حسن کرمانی و میرزا کوچک نام برده شده است.

مرقع دیگر نیز دارای قطعاتی خفی به قلم شکسته است که اکثراً بی‌رقم است و در ذیل بعضی قطعات به نام‌های درویش و شفیعا و گاه با تاریخ ۱۱۲۰ ق مواجه می‌شویم. چون عکس‌هایی از دو مرقع یاد شده مورد نیاز بود با مکاتبه عادی و صرف وقت بسیار، توفیقی حاصل نشد، ناگزیر از طریق سفارت انگلیس، تصویرهایی از مرقعات نام برده را از این موزه دریافت داشتیم، که با بررسی‌های انجام شده در این زمینه می‌توان نتیجه‌گیری کرد که کلیه خطوط شکسته با رقم درویش عبدالمجید در مرقعات مذکور ساختگی و جعلی است و یکایک آن‌ها را، خوشنویسان دوره قاجار از روی آثار درویش که در مجموعه‌های ایران به یادگار مانده است نقل و جعل کرده‌اند.

۵) فرانسه - پاریس

در کتاب فهرست نسخ ایرانی در بیبلوتک ناسیونال Bibliotheque National تألیف بلوشه، جلد چهارم در این قسمت توضیحاتی درباره مرقعی است، مشتمل بر ۳۵ قطعه به خط نسخ، شکسته و نستعلیق خوشنویسانی چون: محمدشفیع حسینی (شفیعا)، عبدالمجید طالقانی (درویش)، محمّد صالح، میرعلی مشهدی، عمادالحسنی، هدایت‌الله زرین قلم - به قطع ۵/۳۷×۲۳ سانتی‌متر. در قسمت دیگر، به شرح مرقعی به قطع ۵/۳۸×۳۰ سانتی متر پرداخته که شامل خطوط تعلیق و شکسته به خط: اسکندر منشی، محمدشفیع حسینی (شفیعا)، میرزا حسن، عبدالمجید طالقانی (درویش)، فتح‌الله، معتمدالدوله نشاط می‌باشد. در کتاب فوق تعداد قطعات هر خوشنویس با ذکر شماره صفحه آن مرقع، مشخص شده است. آنچه مسلم است با توجه و مقایسه عکس‌های دریافتی، این دو مرقع نسبت به مرقعات

طلای دو رنگ است که با تسمه اندازی‌های شنجرف و زنجیره ای مطلا و لاجورد از حواشی تفکیک شده که در ذیل آن کتیبه منقش بسیار عالی، آن را از متن طلااندازی و دندان‌موشی بین سطور مجزا می‌گرداند. حواشی به ترتیب اولی با گلها و ختایی‌های ریز الوان (لاجورد و شنجرف) و کمند اندازی تسمه زنجیره ای طلایی در بین جداول سبز رنگ محصور و مزین شده است. حواشی دوم با گلها و بوته‌ها و ختایی‌های طلایی تحریر دار و مابقی به شرح حواشی اول است.

صفحات مقابل سر فصل‌ها با حذف تزئینات سرلوح دارای کتیبه و تزئینات آن‌ها عیناً به همان شرح است. پاره ای از صفحات دیگر این کتاب دارای تزئینات کامل در متن و حاشیه و صفحه پایانی آن نیز از تزئینات و حل کاری ممتاز و استادانه ای برخوردار است، مابقی صفحات بدون تزئینات و فقط مجدول و کمند اندازی است.

تعداد صفحات: دارای ۲۳۰ صفحه پشت و رو و ۱۷ سطر در هر صفحه است.

آغاز:

تاجر عشقم به کف مایه و سودم وفا

تا که شود مشتری تا چه دهد در بها

پایان:

سنگی که از او روغن کنجد گیرند گر بر شکمت نهند....

این اثر مشتمل بر دو بخش (فصل) است که انتهای بخش نخست چنین خاتمه یافته: تَمَّتِ الْقَصَائِدُ وَالْمَقْطَعَاتُ، بَعُونَ عَالِمِ الْخَفِيَّاتِ الْعَبْدِ الْفَقِيرِ عَبْدِ الْمَجِيدِ غَفَرَ لَهُ سَنَةَ ۱۱۸۰ ق و در انتهای بخش دوم پایان کتاب آمده است: تَمَّتِ الْكِتَابُ بَعُونَ اللَّهِ الْمَلِكِ الْوَهَّابِ، بِرِ حَسَبِ فَرْمَائِشِ عَالِيَجَاهِ رَفِيعِ جَائِجَاهِ... شهریار الملک میرزایی میرزا عبد الوهاب حفظه الله تعالی عن الافات در محروسه اصفهان صانها الله عن الحدثان به تحریر این کتاب مستطاب پرداخته شد، حرره الفقير الحقير العبد عبدالمجید عفی عنه فی شهر ربیع الاول سنه ۱۱۸۱ ق.

جلد: روغنی ممتاز با زمینه تریاکی منقش و مزین به برگ‌ها و ختایی‌های طلایی با یک ترنج درشت در وسط و دو سر ترنج و

الحاقی درویش عبدالمجید.

در صفحه ۱۲۲ قسمت ۲۰۵۱ همین فهرست، مرقعی معرفی شده که در آن علاوه بر داشتن خطوطی از عمادالحسنی، مالک، درویش عبدالله و عبدالباقی و عارف و محمّدحسین تبریزی و چند نفر دیگر از درویش عبدالمجید نیز قطعاتی دارد.

۷) ایرلند - دوبلین

در فهرست نسخ ایرانی در کتابخانه چستر بییتی، جلد سوم در قسمت ۲۸۴ به مجموعه‌ای از تمرینات خط اشاره دارد که شامل خطوط شکسته شیعی، سه قطعه از درویش و قطعاتی از علی محمد منشی است.

قسمت ۲۸۵ مرقعی است شامل ۳۶ قطعه از خطوط شکسته با تاریخ‌های بین (۱۱۸۴-۱۱۸۰ق) که اندازه قطعات آن را ۲۱/۹ × ۳۰/۲ سانتی‌متر ثبت کرده‌اند.

با توجه به تاریخ تحریر ۳۶ قطعه این آلبوم، به نظر می‌رسد این آثار بی‌رقم از خطوط درویش باشد که با وجود کوشش‌ها و مکاتبات با کتابخانه مذکور و حتی ملاقات با سفیر وقت ایرلند در ایران، متأسفانه تاکنون موفق به دریافت عکس‌های آثار مذکور نشده‌ام.

موزه بریتانیا، از اصالت بیشتری برخوردارند. با تفاوت این‌که اکثر خطوط شکسته اصیل آن، که بی‌رقم و خفی است از خطوط مسلّم درویش است و به سبک شفیعیایی ایشان در سنه ۱۱۷۶ مربوط است که این قطعات بی‌رقم را در زمرة آثار درویش قرار نداده‌اند! و بر عکس قطعاتی را به نام درویش معرفی کرده‌اند که رقم: (عبدالمجید) دارد ولی در اصالت بعضی از آن‌ها جای تردید است؛ زیرا ترکیب آن‌ها از روی خطوط درویش نقل شده ولی حروف و کلمات آن ضعف دارد و بدین ترتیب است که این آثار جعلی بیننده را اغفال می‌کنند، اما مابقی از خطوط ممتاز استاد به شمار می‌روند. بنابراین قطعات اصیل چاپ و از چاپ آثار غیر اصیل صرف نظر شد.

چون عکس‌های واصله از *Bibliothèque National*

سیاه و سفید است و به دلیل شماره‌گذاری ریز در قسمت پایین صفحات با جوهر تیره رنگ، امکان خواندن بعضی از شماره‌ها وجود ندارد و از طرفی هم شماره هر مرقع بر روی هر عکس مشخص نیست؛ بنابراین عملاً امکان اعلام نتیجه بررسی و کارشناسی بر روی تک تک آثار درویش و انطباق شماره عکس‌های واصله با شماره قطعات فهرست شده در کتاب بلوشه (Blochet) امکان‌پذیر نشد.

۶) مصر - قاهره

در کتاب فهرس المخطوطات الفارسیه، القاهره، مطبعه دارالکتب ۱۹۶۷-۱۹۶۶ م وزارة الثقافة، دارالکتب والوثائق القومیه.

در قسم الثانی صفحه ۸۶ قسمت ۱۹۰۳ م ضمن معرفی چند نسخه از گلشن راز به معرفی یک نسخه خطی دیگر به قلم درویش عبدالمجید می‌پردازد و آن را چنین توصیف می‌نماید: نُسخه أُخری أُولَها کَالسَّابِقِ مَخْطُوطَةٌ فِی مُجَلِّدٍ، مُجَدَّوْلَةٌ وَ مُخَلَّاةٌ بِالذَّهَبِ، بِه قَلَمِ فَارِسِی شَکْسْتَه، بِه خَطِ عَبْدِالمَجِیدِ، تَمَّتْ کِتَابَتِی فِی رَجَبِ سَنَةِ ۱۱۸۰ ق فِی ۳۲ وَرَقَه، سَطْرُهَا ۱۷ سَطْرًا - فِی ۱۴×۲۲ سَم [۱۰۲- م أدب فارسی]

پس از دو دهه تلاش و مکاتبات مکرر برای اخذ عکس‌هایی از نسخه مذکور با قاهره، نتایجی به دست نیامد؛ اما اخیراً دوست ارجمند آقای دکتر علی اصغر مقصودی موفق به دریافت عکس‌هایی از تمامی صفحات اثر یاد شده گردیدند که با بررسی‌های انجام شده مشخص شد که نسخه خطی گلشن راز کتابخانه قاهره، خط درویش عبدالمجید نیست و احتمالاً خط متوسط العیار آقا سیدعلی نیاز شیرازی است با رقم

در بخش میکروفیلم کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، فیلم سیاه و سفیدی از مرقعات خطوط ایرانی در (مونخ - آلمان) وجود دارد که در میان آن‌ها چند قطعه خط شکسته بی‌رقم منسوب به درویش دیده می‌شود.

۸) ترکیه - استانبول

بنا به بررسی‌های انجام شده در کتابخانه جامع سلیمانیه و کتابخانه دانشگاه استانبول تنها دو قطعه از درویش یافت شده که در سال ۱۱۷۹ ق کتابت گردیده است. البته آثار بی‌رقم، مجعول و ضعیف نیز وجود دارد که هیچ‌یک نمی‌تواند از آثار اصیل و مسلّم عبدالمجید به شمار آید.